

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 2.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **SZARKA LÁSZLÓ**
A SOKNEMZETISÉGŰ BIRODALMAKTÓL
A MULTIETNIKUS NEMZETÁLLAMOKIG
- **GYARMATI ENIKŐ**
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA
AZ I. VILÁGHÁBORÚ CENTENÁRIUMÁNAK
ANGOLSZÁSZ TÖRTÉNETI IRODALMÁBAN
- **MILE BJELAJAC**
SZERBIA A NAGY HÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK
100. ÉVFORDULÓJA KAPCSÁN KIBONTAKOZÓ
TÖRTÉNÉSZPÁRBESZÉDBEN
- **ÁBRAHÁM BARNA**
A SZLOVÁKKÉRDÉS NEMZETKÖZI DIMENZIÓI
AZ I. VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN
- **SZEMLE**
FARKAS ILDIKÓ, DEMETER GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 2.

TARTALOM

A Nagy Háború regionális olvasatai (Szarka László)	165
<i>Tanulmányok</i>	
Szarka László: A soknemzetiségű birodalmaktól a multietnikus nemzetállamokig. Kelet-közép-európai nemzet- és államépítő nacionalizmusok az I. világháború éveiben	171
Gyarmati Enikő: Az Osztrák–Magyar Monarchia az I. világháború centenáriumának angolszász történeti szakirodalmában	193
Mile Bjelajac: Szerbia a Nagy Háború kitörésének 100. évfordulója kapcsán kibontakozó történészpárbeszédben	217
Ózer Ágnes: Szerbiában a helyzet változatlan. Az I. világháború szerbiai megítélése és a legújabb külföldi szakirodalom recepciója	241
Ábrahám Barna: A szlovákkérdés nemzetközi dimenziói az I. világháború éveiben. Historiográfiai áttekintés	257
Kürti László: Identitás és propaganda Manno Miltiades I. világháborús művészetében	289
Gabriela Dudeková: Család és túlélési stratégiák az I. világháborúban. Hosszú távú változások a szlovák társadalomban	311
<i>Szemle</i>	
Kokugagu a Meidzsi-kori Japánban. A modern japán nemzettudat kialakulása (Farkas Ildikó)	333
A Balkán-háborúk képe a francia szakirodalomban (Demeter Gábor)	338
Az albán tűzfészek szerepe a világháború kirobbanásában (Demeter Gábor)	341

Jelen számunkat szerkesztette: Szarka László

A szlovákkérdés nemzetközi dimenziói az I. világháború éveiben

Historiográfiai áttekintés

Az alábbi tanulmány vázolni kívánja a szlovákkérdés I. világháború alatti lehetséges megoldásainak tárgyalását, illetve azok értékelését az 1990-es évek vége óta megjelent, a tárgyhoz köthető néhány munkában. A szlovák történetírás egyrészt a diktatúra, másrészt egyáltalán a közös állam megszűntével megszabadult a csehszlovák egység szemléleti kényszerétől, így lehetővé vált számára, hogy a két nemzet viszonyát immár ne teleologikusan kelljen vizsgálnia (mint a Nagymorva Birodalomtól a polgári, de a nemzetegyesítés szempontjából „haladó” Első Köztársaságon keresztül a cseh és szlovák dolgozók közös szocializmusépítéséig vezető utat), hanem Csehszlovákiát adott körülmények között létrejött, majd megszűnt, korhoz (korokhoz) kötött jelenségnek tekinthesse. Az elfogulatlan, a 20. század ráakódásaitól mentes alapállás persze nem könnyű, a korábbi évtizedek Prágához kötődő valós vagy vélt sérelmei, vagy éppen a politika mai elvárásai, a közvélemény kiszolgálása egyes szerzőket 1989 után is arra indított, hogy elsősorban az ellentéteket keressék, a szlovákság lekezelését és alávetését mutassák ki, lényegében 1918-tól a végleges szétválásig.

Az alábbiakban viszont mérvadó kutatók tanulmányairól, monográfiáiról lesz szó, akiknek írásaiban kellően objektív, kiegyensúlyozott, ugyanakkor árnyalt ténykezeléssel és értelmezéssel találkozunk. Az említett szellemi felszabadulásnak köszönhetően megkezdődött a szlovák múlt, így az I. világháború történéseinek és folyamatainak teljes körű birtokba vétele. A korábbi ideologikus, monolit szemlélettel szemben – mely szerint a szlovákság, legalábbis lélekben, egységesen szemben állt Magyarországgal, illetve általában a Monarchia háborújával, s ugyanilyen egységesen állt a csehekkel közös állam kivívása mint a történelem által kínált egyetlen út mellett – a szerzők engedik megszólalni a forrásokat. Ezek alapján nem hallgatják el a tömegek államhű megnyilvánulásait, a hagyományos paraszti értékrend, valamint a sok évtizedes hazafias propaganda hatásait.

Mint egy 2014 májusában, *Prvá svetová vojna v zrkadle maďarskej a slovenskej literatúry* (Az első világháború a magyar és a szlovák irodalom tükrében) címmel, a Pozsonyi Magyar Intézetben lezajlott konferencián Daniela Kodajová a Nagy Háború szlovák emlékezetének rétegződését elemezve rámutatott: Csehszlovákia megalakulása után a történelmi tudat alakítói tudatosan háttérbe szorították a Monarchia világá-

hoz kötődő, a közös hadsereg tetteit megörökítő hangokat, kánonná emelve a külföldi ellenállás, az emigráns politikusok és a légiósok jóval szűkebb körű tevékenységét, annak képét emlékiratokban, irodalmi művekben. Másrészt Dušan Kováč „vitaindító” tanulmányai és velük párhuzamban vagy ösztönzésükre az újabb munkák árnyaltan bemutatják a politikacsináló elit sokféle orientációját, ennek köszönhetően megosztottságát, belső vitáit, illetve a legfontosabb, a csehszlovák irányzat tárgyalásakor rámutatnak az együttműködés zavaraira, a sokféle tapasztalható kölcsönös bizalmatlanságra, a hátsó szándékok keresésére, végül a közös állam kialakítását, a deklaratív egyesülést kísérő baljós jelenségekre.

Ma már az új elrendezés kárvallottjaira is jut figyelem: lehet beszélni a háború alatt mindenhatónak gondolt önrendelkezési jog válságáról, lehet úgy fogalmazni, hogy úgynevezett nemzetállamok váltották fel a nagy soknemzetiségűeket, s hogy ezen új államok alapvető problémát hoztak az európai politikába: a kialakult nemzetiségi kisebbségek kérdését. Meg lehet említeni, hogy a német és magyar nyelvű sajtó, sőt leveleikben egyes magyar politikusok (Tisza István, Burián István) is méltatták a szlovák katonák hazafiasságát és vitézségét – gondosan szembeállítva őket a csehekkel –, s hogy a kétségtelen manipulatív szándék mellett volt ennek bizonyos alapja, habár csak a háború első éveit tekintve. Hogy túlságosan leegyszerűsítő az eddigi tétel, mely szerint a felföldi városok hazafias, háborúpárti megnyilvánulásai mindenhol az ottani magyarokhoz és magyarónokhoz köthetők, hiszen ennyiből ki sem derül, kik is voltak azok a magyarónok, s hogyan változott álláspontjuk a későbbiekben. Nem hallgatandó el, hogy a régi Magyarország megszűnése, az új állam születése sokféle, főleg városon ellenállást váltott ki, s egyáltalán nem csak magyar és német körökben. A hatalomváltás hónapjai általánosságban nem rajzolhatók meg, ahhoz módszeres helytörténeti kutatásokra lesz szükség. Szlovákia akkor még nem volt más, mint régiók és városok összessége. Végül arra is csak rá kell kérdezni, vajon az új állam elhozta-e a sokak által vágyott új világot, konkrétan felvetve, a bolsevizmus hódított-e a szlovákság körében? A totalitás korában született munkák természetesen túlhangsúlyozták szerepét, ám ebből nem következik, hogy azt ma mindenestül tagadni kellene – kétségtelenül jelen volt és a két háború között végig szerzett híveket a tömegek körében.¹

Le kell persze szögeznünk: nem születik olyan szlovák történeti munka, mely pozitívnak tekintené a szlovákság 1918 előtti helyzetét, felmentené a magyar kormányzatot a nemzetiségi elnyomás vádjá alól, a mérvadó szakemberek pedig Csehszlovákia megalakulását, a szlovák történelem új keretét az adott körülmények között hatalmas eredménynek, korszakos eseménynek tekintik, mely az utolsó pillanatban megmentette a nemzetet a teljes elmagyarosítástól (esetleg árnyaltan fogalmazva: az elit elnemetlenítésétől). Ám tényszerűen kimutatják: az egyesülés, az új államjogi helyzet kialakítása korántsem a kívánatos módon zajlott, s a kezdetektől akadálya lett a modern nemzet építésének. Ami ismét csak nem jelent azonosulást a Tiso-féle állam szélsőségesen etnocentrikus, s ennek megfelelően csehgyűlölő történelemértelmezésével.

¹ Kováč, 1999. 271–273., 276.

Idézett tanulmányában Dušan Kováč így összegezte a kor, azaz az 1990-es évek világháborúra vonatkozó történeti emlékezetének kérdését: az igencsak szerény szakirodalom szinte kizárólag a külföldi ellenállással foglalkozik, a szlovák olvasó alig tud meg valamit arról, hogyan harcoltak a szlovák katonák a különböző frontokon. Ráadásul a 20. század embere az állam megteremtésével kapcsolatban is egymást váltó-tagadó értelmezésekkel, illetve félreértelmességekkel szembesült: a – tegyük hozzá: Tiso-féle államhoz és emigrációjához köthető – ludák ideológia igyekezett elfojtani mindent, ami cseh és csehszlovák, a kommunista pedig mindent, ami „burzsoá”. S mivel az ellenállás és az általa létrehozott Csehszlovák Köztársaság egyszerre volt csehszlovák és burzsoá, a népesség tudatában e sorsfordító időszakról nem maradt más, csak töredékek, s azok is főleg a dezinterpretációk maradványai.² Ne legyünk persze ennyire szigorúak a szakmával szemben: már e szavakkal egy időben, az azóta eltelt két évtizedben pedig főleg számos munka jelent meg, mely árnyalja a képet, ami a szlovák történeti tudat fejlesztése mellett a magyar–szlovák közös múlt megismerését is szolgálja.

Ezek elhelyezéséhez elsőként ragadjuk meg a cseh–szlovák államjogi viszony különböző előjelű, de egyaránt monolit korábbi felfogásait, s ezt követően tárgyalom, a gyökerekre rámutatva, a világháború alatti különböző irányzatokat, a valamiféle szlovák önállóság külső segítséggel történő kivívásának elképzeléseit (a független szlovák nemzetállam szórványosan felbukkanó és egyébként is irreális gondolatával nem foglalkozom). Tematikus megközelítésnél a sorrend mindig nehezen védhető, leginkább egyfajta időbeliség döntött, nevezetesen a háború mely időszakában érvényesült legerősebben az adott irányzat, fogadtatása mikor volt a legszélesebb körű a szabadon megnyilatkozni képes személyek körében.

A cseh–szlovák történelmi és államjogi viszony korábbi, általános megítélései

Elsőként vázoljuk azt az alapállást, mely a tudományosságban és a publicisztikában már a 20. század elején érvényesült, majd a közös állam megalkotásával doktrínává merevedett, nem kis mértékben Tomáš Garrigue Masaryk tekintélyének és pozíciójának köszönhetően. Csehszlovákia leendő elnöke a háború alatt írott propagandisztikus munkájában (*Nová Evropa, 'Az új Európa'*, 1917–1918) történetileg az alábbiakban foglalta össze a csehszlovák állam létjogosultságát: a csehszlovák állam a 7. századtól kezdve harcolt a németekkel, a szlovákok pedig a Szent István-i *Intelmek*ben megfogalmazott magyar imperializmussal. Szlovákia, azaz a korábbi Nagymorávia magterülete csak a 10. században szakadt el a csehszlovák anyországtól, tehát esetében egyszerre érvényesíthető a történeti és a természeti (nemzetiségi) jog.³ A szaktudomány szintjén, immár a közös államban Albert Pražák

² Uo., 1999. 277.

³ Szarka, 1990. 439.

nevét kell megemlítenünk a csehszlovakizmus legkövetkezetesebb teoretikusaként: számára, mint *Csehek és szlovákok (Češi a Slováci, 1929)* című munkája is tükrözi, a csehszlovák nemzet öröktől való, s ennek megfelelően a Csehszlovák Köztársaság sem új állam, hanem „természetes területi organizmus, melyet egykor a magyarok érkezése rombolt le, majd uralmuk bukásával egyesült újra”. Mindennek belátásához elég „figyelmesebben bepillantani a szlovák múltba, s abban világosan meglátjuk Csehszlovákiát, mely eszmeileg létezett ősidők óta, s csak arra várt, hogy az időleges átoknak vége szakadjon”.⁴ Szlovák részről ezt főleg a külföldi ellenállásban meghatározó szerepet játszott személyiségek visszatekintő munkái érvényesítették.⁵ A Nagymorva Birodalom – mint az első közös állam – mellett nagy súlyt kapott még a huszitizmus időszaka, hiszen a cseh seregek évtizedekig hatalmuk alatt tartották a Felföld nagy részét.

A prágai centralizációra, a tudománybeli és a politika csehszlovakizmusra adott válaszként a kezdetekkor megjelent az önálló szlovák politika szerepének túldimenzionálása. A szlovákok csehektől független aktivitását, az úgymond magyar uralom alóli felszabadulásban játszott saját szerepüket már az együttélés első évtizedeiben hangsúlyozták egyes szerzők, történetileg is alátámasztva ezzel a Prága ellen indított autonómia-harcot.⁶ Az Első Köztársaság romjain megszületett, szélsőségesen csehellenes, Tiso-féle Szlovák Köztársaság ideológusai már egészében zsákutcának tekintették a közös állam megteremtését: a szlovákság történelmi fejlődésében „Ausztria–Magyarország vagy Csehszlovákia csak nagyon rövidke megálló lehetne a pusztulásba vivő úton”.⁷ A régi Magyarországhoz hasonlóan úgymond az új állam is éhezést hozott a szlovák gyerekeknek, „akiket az utolsó karéjtól fosztottak meg veszélyes szomszédjai és testvérei a Dunán vagy a Morva folyón túlról”.⁸ S még veszélyesebbnek tűnt a szlovákok valós értékrendjének, erkölcsi tartásának szempontjából: „Még a volt Csehszlovákia is a liberális szemlélet terméke volt. Működése az öröklött nemzeti és vallási értékek elleni általános támadásokkal kezdődött. [...] Az a benyomásunk, mintha Csehszlovákián az önpusztítás ösztöne uralkodott volna el, mintha érdekében állt volna a mielőbbi tökéletes önmegsemmisítés.”⁹

A II. világháború után a cseh politika a szlovákságot áthúzta a győztesek oldalára, de egyben fél évszázados amnéziára ítélte: önálló államukat az *úgynevezett Szlovák Állam (takzvaný Slovenský štát)* elnevezéssel kellett illetni, legföljebb negatív értékelést kaphatott, s a normalizáció körülményei között az 1969-ben kapott föderatív tagállamstátus sem jelenthetett valós önállóságot. A pseudomarxista történetírás – lényegében átvéve a hagyományos, teleologikus műltfelfogást, mely szerint a cseh és a szlovák történelem értelme a Nagymoráviával együtt szétzúzott közös államiság újratemtése (1918, 1945) – csak e küzdelem pozitív elemeit tár-

4 Idézi: Galandauer, 2000. 538–539.

5 Például Getting, 1933; Markovič, 1923.

6 Főként említendő munkák: Sidor, 1928; Čulen, 1937, 1938.

7 Mach, 1996. 310.

8 Polakovič, 1996. 303.

9 Hanus, 1996. 320.

gyalta, elhallgatva a cseh–szlovák viszony árnyoldalait, konfliktusait, többek között az I. világháború éveit illetően, s természetesen tabuként kezelve vagy félremagyarázva az akkori alternatív, nem csehszlovák szellemű szlovák törekvéseket, melyek valamiféle önállóság – de egyáltalán nem saját nemzetállam – kivívását célozták.

Az „igazságot” a nyugati ludák emigránsok hangoztatták, majd a totális rendszer bukása után a Hlinka/Tiso-féle Néppárt ezen történeti nézetei otthon is teret kaptak, sőt az 1990-es évek derekán az akkori, egyébként is kétes működésű kormányzat teljes körű támogatását élvezték. Így jelenhetett meg Milan S. Ďurica kronológiája, melynek fő célja az volt, hogy minden korban kimutassa az államalkotó törekvéseket és azoknak a magyar vagy a cseh politika általi elgáncsolását. A mérvadó történészszakma határozottan elítélte a kiadvány szelektív ténykezelését és elfogultan egyoldalú értelmezéseit. Néhány, tárgyunkkal kapcsolatos problémát említenék. Szerinte az európai szlovákok közönyösek voltak a cseh függetlenség ügye iránt. Mindjárt a következő évszám szerint az oroszországiak 1915 elején megalapították a Szlovák–Orosz Štúr Emlékbizottságot, „hogy védje Oroszországban a szlovák nemzetet a cseh erőszakkal szemben”. A Masaryk által kimondott függetlenségi nyilatkozatról (*washingtoni deklaráció*, 1918. október 18.) kijelenti, hogy „eszerint Csehszlovákia formálisan külföldön alakult meg, azon területek lakosságának bármiféle egyetértése nélkül, melyekre megalkotói igényt formáltak”. A Dvortsák (Dvorčák) Győző, tehát a régi, vármegyei erők által kikiáltott Kelet-szlovák Népköztársaság az őszinte szlovák államiságvágy megnyilatkozásaként jelenik meg, melyet a cseh egységek számoltak fel. Ďurica másrészt a régi keletű tételt felmelegítve azt sugallja, hogy az államalapító triász szlovák tagját, Milan Rastislav Štefánikot a csehek gyilkolták meg (lőtték le a repülőgépét a pozsonyi leszállás közben), mert Masaryk és Beneš meg akart szabadulni a Szlovákia majdani államjogi helyzetét feszegető és egyéni ambíciói miatt is kényelmetlen személyiségtől.¹⁰

A fenti két, egyaránt aktivista felfogással szemben jelent meg a szlovákok történelmi passzivitásának hangsúlyozása. Miroslav Kusý, a magyar közönség által is jól ismert politológus 1981-ben írott esszéjében határozottan rámutatott: „A szlovák tudatalattiban a történelmi folyamatosság csak valamikor 1918-ban kezdődik. S már itt, az első köztársaság megalakulásának kontextusában, olyan konstellációban, hogy a mi történelmi nemzeti tudatalattinkat már a kezdeti időktől valamiféle nemzeti trauma határozza meg.” Eszerint ekkor a nemzeti önmeghatározás csak negatív értelemben ment végbe: függetlenedni a magyaroktól! Elmaradt viszont a pozitív oldal, a független nemzeti állam létrehozása. „A szlovákok csupán pótléket kaptak: az első köztársaságot. Nem akarom megítélni, vajon léteztek-e számunkra más lehetőségek is, nem akarom megítélni, megfelelő volt-e ez a kártérítés. Egy dolog azonban biztos: nem nemzeti választás eredménye volt, nem a területünkön végzett (valódi vagy fiktív) népszavazás eredménye volt. A szlovákokat csupán besorolták az első köztársaságba. Igaz, egy maroknyi értelmiségi beleegyezésével, az ő érett mérlegelésüket követően, a szlovák értelmiség Prágához és egyáltalán a

10 Ďurica, 1996. 100., 103., 107., 110. Mindezek bírálata: Kováč, 1997. 18–19.; Lipták, 1997. 4.

cseh kultúrához való történelmi kötődésének alapján: ez azonban a nemzet szempontjából mit sem változtat a tényálláson.”¹¹

A totalitárius rendszer megdőlte után a pozsonyi Független Írók Klubja ke-rekasztal-beszélgetést rendezett a szlovákkérdésről. Ján Števcík irodalomtörténész nemzete 20. századi sorsát abból vezette le, hogy „a szlovákok új [az első Csehszlovákián belüli] helyzetüket nagymértékben mintegy ajándékként kapták, és mindnyájan ismerjük a régi közmondást: Félek a görögöktől, még ha ajándékot hoznak is. Amit a történelem ingyen ad, azért utólag keményen fizetni kell.” A szí-nész Milan Lasica arra kérdezett rá, hogyan viszonyulnak a szlovákok az államisághoz, és úgy vélte: „Eléggé nemtörődöm kapcsolatban vagyunk vele, nem vesszük egészen komolyan, mert nem érezzük úgy, hogy közvetlenül érint minket, hogy a mi ügyünk.”¹² Vagy, mint a történelem iránt olyannyira érdeklődő író, Pavel Vilikovský későbbi cikkében fogalmazott, a szlovákok a túlélés mesterei, s eközben úgy viselkednek, mintha őket a történelem nem érintette volna, mintha ők annak – legalábbis ami a múlt árnyoldalait illeti – csakis elszenvetői, nem pedig tevéleges szereplői lettek volna.¹³

Végül említsük meg a mindkét fél történelmi felelősségét kiemelő szlovák értékelést. A mostani önálló állam- és nemzetépítés első éveiben fogalmazott történelmi számvetésében az ismert irodalomtörténész és diplomata, Rudolf Chmel egyrészt rámutatott a közös államot kiharcoló cseh politika felelősségére: „Az a tény, hogy a cseh nemzet Csehszlovákiát saját államává nyilvánította, hogy a kezdetektől nem akceptálta a szlovákok természetes jogait (melyeket a cseh és szlovák emigráns hazafiak fogalmaztak meg a háború előtt [jobban mondva: alatt – Á. B.] az Egyesült Államokban aláírt dokumentumokban), hogy az egységes csehszlovák nemzet elsődlegességét hirdette, idejekorán előidézte a szlovákok nemzeti tudatának eltorzulását.” Ám a szerző szerint mindezt korántsem a szlovákok tevékeny közreműködése nélkül: az egyesülést kimondó turócszentmártoni deklaráció is az „egységes cseh–szlovák nemzet szlovák ágának” nevében nyilatkozik, önmaguk tették ad acta a szlovákkérdést, a nemzeti emancipáció kivívását. „E helyzetbe jelentős mértékben a szlovákok juttatták önmagukat, és nem csupán a csehszlovákista tájékozódású politikusaik által.”¹⁴

A 20. századon végighúzódó szlovák válaszdási kényszerrel ellentétben a cseh tudományosság és politika 1993 előtt nem érezte szükségét, hogy magába tekintve történelmi mérleget vonjon. Az önvizsgálathoz – a szétválás okozta általános sokkhatás mellett – a szlovákiai magyar kultúra adott ösztönzést, mégpedig egy hiánypótló szöveggyűjtemény kétnyelvű kiadásával.¹⁵ A szlovák verzióhoz írott utószavában Petr Pithart vezető politológus és politikus, akkor a cseh Szenátus elnöke, a 20. századi cseh–szlovák viszony igen önkritikus értékelésének keretében tisztázta a hajdani egyesüléshez alapként szolgáló ideológiát. Elsőként annak idő-

11 Kusý, 1993. 94.

12 *Slovenská otázka*, 1990. 5., 7.

13 Vilikovský, 1997. 2.

14 Chmel, 1996. 12–13. A turócszentmártoni deklaráció magyar fordítása: *Deklaráció*, 1996. 37.

15 Chmel, 1996, illetve szlovákul 1997. Később cseh és lengyel fordításban is megjelent.

ben korábbi két arcukat ragadta meg: az I. világháború előtt a két fél egymásra utaltságára és a kölcsönös megértésre épülő idealista vonulat érvényesült, a háború éveiben viszont már Masaryk külföldi akciójának, „ennek az isteni fortélynak tisztán taktikai szempontjai, amelyek a proponált jövődől állam összetett nemzetiségi helyzetét elbagatellizálták, sőt eltitkolták az antant politikusok háború alatti győzködése során”. E két szélsőségtől el is tekintve a szerző szerint „a csehszlovakizmus egy egészében ugyan érthető, ám kevésbé átgondolt és felületesen, hányaveti módon végrehajtott kísérlet volt, amelynek célja az volt, hogy az új állam keretein belül megnövelje a csehek németekkel szembeni arányát”. Ez a hozzáállás arra számított, „hogy az állítólag minden szempontból gyöngébb és elmaradottabb szlovák nemzet előbb-utóbb önként összeolvad a cseh nemzettel. A csehszlovák tehát egyenlő volt a csehvel.” Márpedig „miféle közös politikai nemzet az, ahol a szlovákokkal nem is számoltunk, hanem csak egyszerűen hozzácsaptuk a magunkéhoz őket?”¹⁶

A cseh történészszakma mindezt, ha nem is ilyen határozott megfogalmazásban, megerősíti és adatozza az utóbbi évtizedekben megjelent tanulmányokban, illetve monográfiákban.¹⁷

Lojalitás Magyarországhoz (uhrofil irányzat)

Csak utalva itt a szlovák hungarus patriotizmus századok óta ismert megnyilvánulásaira, immár a dualizmus korára vonatkoztatva szögezzük le: a szlovák értelmiség egy része szerepet vállalt a politikai, esetleg kulturális asszimilációt célzó, egyébként anyanyelvi írásbeliség megteremtésében. Elsőként az 1885-ben létrejött Magyarországi Tót Közművelődési Egyesületet (*Uhorsko-krajinský vzdělávací spolek slovenský*) kell megemlítenünk. A kormány és a „felvidéki hazafias közönség” kezdeményezéseként alakult meg, s – eltérően a korábbi ilyen egyesületektől – nem a magyar nyelv terjesztését szolgálta, hanem a szlovákság szellemi és erkölcsi emelését. Kiadványait – magyar klasszikusok fordításai, magyar szellemű történeti munkák – részben a megszüntetett *Matica slovenská* pénzből adta ki.¹⁸

Az egyesületnél rendszeresebb, szélesebb körű hatást igyekezett kifejteni a Budapesten megjelenő hazafias, azaz magyarbarát (*uhrofil*) szlovák sajtó. Előbb-utóbb szükség lett olyan pesti lapra, amely képes semlegesíteni a turócszentmártoni nemzeti, „pánszláv” sajtó hatását. 1885 végén a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület megindította kétheti lapját, az ismeretterjesztő-szórakoztató képes folyóiratként meghatározott *Vlast’ a svetet*, mely a közös haza széthullásáig folyamatosan megjelent. Az egyesület újságával egy időben indult a magát független politikai lapként meghatározó, hasonló szellemiségű *Slovenské noviny*, amely kormánysszubszenciók formájában szintén részesedett a *Matica* vagyónából. A másik frontvonal az északkeleti régió. Az öntudatos szlovákként hazatérő amerikasok,

16 Pithart, 2002. 253–254., 256.

17 Az összefoglaló művek közül kiemelendő Jan Rychlík, Michal Stehlík és Tomáš Bandžuch monográfiája.

18 Szarka, 1995. 110–116.

valamint az itt is megjelenő szlovák nemzeti mozgalom ellensúlyozása érdekében a sárosi és mellettük a szepességi, zempléni vármegyei körök szorgalmazták egy anyanyelvi, azaz keletiszlovák (szlovják), de magyar nemzeti szellemben írt újság kiadását. 1907-ben, Eperjesen megalakult a Sárosmegyei Magyar Közművelődési Egyesület, mely kiadta a *Naša zastava* című lapot.¹⁹

Immár a háború időszakához érve, vázoljuk a szlovák katonák lojális viselkedésének, példás helytállásának kérdését, amit Dušan Kováč részletesebben tárgyalt a hadtörténeti szintézis (önálló tanulmányként is publikált) fejezetében. (A bevezetőben ismertettem Dušan Kováč objektív értékelését.) Elszigetelt esetektől eltekintve a mobilizáció a szlovák területeken ellenállás nélkül, a legnagyobb rendben zajlott, amit a főispánok elégedettséggel jelentettek. Ennek összefoglaló magyarázata: „A szlovák közeg viszonylagos elmaradottsága, a szlovák vidék és kisváros erős vallásossága, melyhez akkor még kötődött a császár és a dinasztia nagy tekintélye, továbbá az örökkévaló és szilárd társadalmi rendbe vetett hit minden másnál erősebb volt, és a háború első szakaszában biztosította, hogy a Habsburg-monarchia hadigépezete nagyobb problémák nélkül bevonultathassa a szlovákokat a hadseregbe. [...] Másrészt voltak olyanok is, akiket az »igazságos«, a »szent«, amellet a rövid és győztes háborúról szóló propagandával a hatóságok, a magyarra lett papok, tanítók stb. oly mértékben manipulálni tudtak, hogy a lelkesedés hatása alá kerültek. Végül is, az első megrázó frontélményekig a háború mégiscsak nóvum volt, mely nemcsak döbbenettel és szomorúsággal járt, hanem izgalmomba, lendületbe hozta a kalandvágó alkatúakat.”²⁰

A szlovák katonák egységei előbb az orosz erők ellen, Galíciában, az Északkeleti-Kárpátokban, majd a román, végül az olasz fronton harcoltak, hatalmas veszteségekkel, de általánosan elismert vitézséggel. Az összefoglaló hangsúlyozza: az olyan sikerek, mint a Krasnik és Komarów (Galícia) melletti, megjelentek a katonai vezetők nyilatkozataiban, Conrad vezérkari főnök is azt írta belpolitikai elemzésében: „hősiesen harcoltak, gyakran mutattak lelkesedést, hazafiasságot és dinasztiahűséget”. Hasonló méltató cikkek jelentek meg a Monarchia sajtójában. A félhivatalos *Reichspost* is írt a „bátor szlovák katonákról”, „keménységükről, a nagy veszteségek közepette sem megingó lendületükről, ami feltartóztatatlanná teszi hadseregünk támadásait. [...] A szlovák ezredek hőstetteikkel megcáfoltak minden, megbízhatatlanságukkal kapcsolatos hazugságot.” A *Die Neue Zeitung* is leszögezte: „A komaróvi nagy ütközetben a szlovákok erőszakolták ki a döntést.” Dicsérő szavakkal a magyar *Világ* és az *Alkotmány* sem fukarkodott, ez utóbbi szerint a szlovák parasztkatona legyőzhetetlen, merészségével, szigorú fegyelmével, tisztességével nemcsak támadásra, de nemzeti jelleménél fogva védekezésre is kiváló, igaz, nagy veszteségekkel.²¹ A galíciai helytállás hangsúlyozottan, nem minden pátoasztól mentesen Milan S. Ďurica említett kronológiájában is megjelent.²²

19 Ábrahám, 2014. 62–65.; Ábrahám, 2003. 59–61.

20 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 25–26.; Kováč, 2008. 33.

21 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 32–34.; Kováč, 2008. 35–36.

22 Ďurica, 1996. 99.

Az újabb összefoglaló szerint is a szlovákok többsége az utolsó évig kitarított a hadsereg mellett, bár a népesség lelkileg megosztott lehetett. Dobornya (Dobrá Niva) esperes-plébánosa följegyezte, hogy hívei egy része bevallása szerint az (orosz) „testvérekre” nem lőtt, csak a levegőbe, mások viszont hangoztatták a „magyar hazáért” (kifejezetten *maďarská vlasť!*) végrehajtott hőstetteiket. A néhány, „különcnek” tekintett humanista, antimilitarista akció visszhang nélkül maradt. A szlovák tömegek nemzettudata általában homályos, labilis, a regionális identitás elsőbbségével. Kimondható, így a szerző, hogy a háború folyamán az ország lakossága anyanyelvétől függetlenül lojális, mind a fronton, mind a hátszágban.²³

Az első években a szlovák nemzeti politika is úgy vélte, tőkét kovácsolhat a katonák érdemeiből és azok elismeréséből – a középfokú szlovák tannyelv bevezetése, választójog megadása minden katonának, családjuk támogatása stb. Ezen elvárások tág teret kaptak a szlovák sajtóban, magyar részről viszont semmiféle készség nem mutatkozott.²⁴ Az utolsó évvel kapcsolatban viszont az összefoglalók kiemelik a szlovák egységek vezető, a többieket mozgósító szerepét a Monarchia hadseregének bomlasztásában – a trencsényi, kragujevaci lázadás, majd az olasz fronton október végén.²⁵

Vegyük szemügyre a háborús hazafias sajtó- és könyvpropaganda jellegét. A kormánybarát szlovák sajtó folyamatosan erősíteni igyekezett az olvasók harci szellemét, hazafiságát, ám elsősorban a magyar lapok szóhasználatát, fogalomkörét átvéve, nemzeti sajátosságokat, problémákat nemigen mert felvetni.²⁶ Hangsúlyosabban jelen volt a szlovákkérdés a magyar regionális sajtóban, ennek vizsgálata nyilvánvalóan a magyar történészek feladata. Az általam ismert egyéb korabeli kiadványok alapján megerősíthetem a témában született átfogó – egyébként szlovákkul megjelent – tanulmány tételét, mely szerint a korábbi cikkekhez képest már az első háborús hónapokban felfedezhető két új vonás: 1. éppen a háború fejezte be az előző nemzedékek egységesítő munkáját, az egész országot átfogó magyar nemzet megerősítését; 2. a pánszlávizmust elutasító tót nép/nemzetiség mint aktív közösség. 1917 májusa után a *tótok* már nem a magyar nemzet része, hanem egyediséggel bíró nemzetiség, entitás, a Szlovák Nemzeti Párt vezérkara pedig legitim képviselő. A szlovákokat úgymond cseh asszimiláció, egyedi vonásaik elvesztése fenyegeti, amivel vezetőinek fel kell vennie a harcot. E fordulat fő nemzetközi oka: a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács fokozódó tevékenysége, aminek köszönhetően az antant 1917 januárjában háborús céllá nyilvánította – tudjuk, még csak elméleti szinten – a csehszlovákok felszabadítását; belföldi gyökere pedig a cseh képviselők május 30-i nyilatkozata a Birodalmi Tanácsban, amely tartalmazta a csehek és a szlovákok területi egyesítésének igényét egy föderalizált Monarchián belül.²⁷ Ám az újabb szlovák összefoglaló is megjegyzi, hogy a magyar sajtó hangja 1917–1918 folyamán megváltozott, a „cseh imperializmussal” szembeállítva a „szlovák

23 Kováč, 2008. 205–206., 211.

24 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 34.

25 Uo. 77–81., 89–90.; Kováč, 2008. 285.

26 Bővebben: Ábrahám, 2015.

27 Vörös, 2006. 419–450.

nép vezetőnek” nevezte a politikusokat (tehát már nem pánszláv izgatók), kiktől azután elvárja, hogy elhatárolódjanak a csehek illegitim céljaitól.²⁸ E cikkek szerint az egyesülés után a szlovákokra gyors elcsehesedés vár, míg Magyarországon megőrizhetik kultúrájukat a maga egyediségében és eredetiségében. A magyar propaganda még Amerikában is igyekezett kihasználni, nem is eredmény nélkül, az unitarista cseh megnyilatkozások keltette ottani szlovák félelmeket.²⁹

Az orosz csapatok Kárpátokban elért őszi sikerei, a ruszin–szlovák régió közvetlen veszélyeztetettsége különös súlyt adott a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület reprezentatív kötetének, amely számos történeti, földrajzi, hadászati, népgazdasági, irodalomtörténeti írást, valamint hazafias szellemű elbeszéléseket tartalmaz. Csupán néhányat kiragadva, Bernáth István rámutatott: a háborús viszonyok között megnőtt a kétmillió szlovákság munkájának, s így az egész nemzetnek az értéke, méltatta lelkes hadikölcsön-jegyzésüket, s hogy az amerikai kivándoroltak is haza kívánnak térni. A szerző egyébként nem kendőzte a Felföld súlyos problémáit: a háború után gondoskodni kell majd a falu igényeinek kielégítéséről, egészséges ivóvízről, jó utakról, iskolákról.³⁰ Kozma Andor *V tábore* (A táborban) című novellája a galíciai frontra visz el minket, a katonák természetesen szlovákok. A társaság lelke, Janko Červenák tíz orosz foglyot ejt az erdőben, akikben lerombolja a cári propaganda elültette tévhiteket, biztosítva őket a szlovákok hazafiságáról, konkrétan pedig az osztrák–magyar hadseregben uralkodó idilli állapotokról. Azután kiderül, hogy az ellenséges katonák közül csak egy valódi orosz, a többi ukrán és lengyel, akik inkább vállalják a hadifogságot, mintsem hogy visszamenjenek a gyűlölt cári hadseregbe.³¹ Az ismert kormánybarát szlovák hivatalnok, szerkesztő, Karol Csecotka a szlovák katonai líráról közölt tanulmányt, szerinte a katonadalok a haza egész ezeréves történelmét végigkísérték. A világháborúhoz aktualizált jellemző fordulat: „Nyugaton, keleten / Egyetlen szívet látni csak, / Szerbek, oroszok, csalódní fogtok, / Hogy ti megosztanátok a magyarországiakat [Uhri].”³²

Az uhrofil tájékozódás a szlovák politikai elitnél is kimutatható. Tanulmányában Milan Krajčovič leszögezte: habár a korábbi történetírás csak nemzetietlen törekvésként, azaz a magyarónok műveként fogta fel a kormánnyal kiegyezni kívánó orientációt, az nemzeti körökben is megjelent. Eleve nem lehetett leírni az ezeréves együttélést mint bizonyos lelki köteléket. Másrészt a határokat leromboló más irányzatok a háború első három évében nem tűnhettek reálisnak. A magyarbarát irányzat nem jelentéktelen személyekhez köthető: a Nemzeti Párt egykori vezérének fia, Ján Mudroň, továbbá František Jehlička is ilyen irányba fordult, de például Ľudovít Bazovský ugyancsak a kormánynak átnyújtandó emlékirat gondolatával foglalkozott.

1917 előtt nem lehetett számolni a Habsburg-monarchia szétesésével, s főleg nem etnikai alapú felosztásával, sőt az még a wilsoni pontokban sem szerepelt.

28 Kováč, 2008. 205–211.

29 Bandžuch, 2014. 134., 196.

30 Janovec, 1915. 152., 155–157.

31 Uo. 93–95.

32 Uo. 102.

Mint látni fogjuk, az Amerikai Szlovák Liga memoranduma (1914. november) is Magyarországon gondolkodott, a majdani cseh hegemonia félelme a tengerentúlon is erősítette a hungarofília pozícióit. Krajčovič hangsúlyozta: az emigráció unitarista vonala (Masarykék) igen veszélyesnek ítélte a szlovákság „hungarizmusát”, szerinte elsősorban ezért erőltették az egységes nemzet eszméjét, s vetették el egy cseh–szlovák dualizmus lehetőségét. Objektív értékelést kapott itt Tisza István 1915-ös akciója a nyitottnak tudott szlovák politikusok megnyerésére, az osztrák és német politika által elvárt engedmények (a Matica slovenská és a gimnáziumok visszaállítása, a szlovák fokozott használata az iskolákban és a hivatalokban) megadása egészen más fejleményekhez vezetett volna a békekonferencián, a pozícióba engedett szlovákok ugyanis hatásosan erősítették volna a hazafiság, a magyarbarátság hadállásait. A miniszterelnök gesztusát Miroslav Pekník is jelentős akciónak minősítette, amely akkor a mártoni vezetést komolyan foglalkoztatta.³³

A szlovákoknak – és a csehszlovák megoldásnak – úgymond az volt a szerencséje, hogy a miniszterelnök még ezekre a kisebb lépésekre sem volt hajlandó. Krajčovič utalt rá, hogy a magyar kormány egyébként tisztában volt a cseh orientációt gyengítő kétségekkel, fenntartásokkal, de ezeket nem tudta kihasználni. Károlyi Mihály már 1918 szeptemberében, tehát még ellenzékben többekkel tárgyalt, majd kormányra kerülvén előterjesztette a keleti Svájc-koncepciót. Az őszi hónapokhoz kötődtek még az olyan utolsó rendezési tervek, mint a Ludovít Bazovskýék által benyújtott javaslat, mely a csehek helyett a magyarokkal képzelt föderációt, vagy a Dvortsák Győző által kikiáltott Keletiszlovák Népköztársaság, melyekkel azonban Járszi Oszkár minisztériuma nem tudott, illetve nem akart mit kezdeni.³⁴ 1914-ben az amerikai szlovák politika fővonala is lojális még a Szent István-i Magyarországhoz, a Szlovák Liga tavasszal összeállított *Memoranduma* nem feldarabolásról, hanem határain belüli szlovák autonómiáról beszélt. A háború kitörése is csak a politikai, kulturális és gazdasági önrendelkezés tág fogalmát toldotta a szövegbe.³⁵

A nagyosztrák, illetve németbarát irányzat

Milan Krajčovič nézete szerint a szlovák politika németbarát–nagyosztrák orientációja ugyanolyan sorsra jutott, mint a magyarbarát vonal: az általános cseh németellenesség feledésre ítélte a 20. század történetírásában. Pedig komoly gyökerei voltak – a hagyományos szlovák dinasztiahűség, a Karl Lueger vezette keresztényszocializmussal kialakított kapcsolat, végül a Belvedere Kör tevékenysége, Milan Hodža ottani meghatározó szerepe –, és 1914–1916 között a bécsi politika úgymond a szlovák nemzeti fejlődés első számú lehetséges megoldásának tűnt. Mind a bécsi csoport számára, mely olyan fajsúlyos személyiségeket fogott össze, mint Hodža, Kornel Stodola, mind a mártoniaknál, ahol 1918 tavaszáig tartotta magát.

³³ Pekník, 2000. 333.

³⁴ Krajčovič, 1998. 21–23., 28–29.; Kováč, 2008. 73.

³⁵ Jakešová, 1999. 389–390. A Memorandum szövege: *Dokumenty*, 1998. 434–438.

Sőt 1914 nyarán még a közismerten csehbarát Anton Štefánek is úgy látta, a föderatív Monarchián belüli *Slowakenland* kielégítené a szlovákság igényeit. Ám a német orientáció másik vonalon is haladt: a bécsiek szoros kapcsolatot építettek ki a berlini Össznémet Szövetséggel, hiszen egyformán szemben álltak a dualizmus rendszerével és a magyarországi nemzetiségi politikával. Hodža többször tárgyalt az egyesület elnökségét képviselő Lutz Korodival, s annak segítségével 1917-ben emlékiratot kívánt eljuttatni a német külügyminisztériumba.³⁶

Miroslav Pekník viszont sokkal kevésbé látta távlatosnak a Belvedere-orientációt, szerinte a trónörökösbe vetett hit a szlovák alulinformáltság terméke volt.³⁷

Az oroszbarát irányzat

A oroszofília a 19. század eleje óta hangsúlyosan jelen volt a szlovák gondolkodásban, s a két orosz fővárosban is egyre több információ gyűlt a Habsburg Birodalom szlávjairól, tudósok és könyvek áramoltak mindkét irányban. A moszkvai egyetemen a szláv nyelvi tanszéket (1836) megszervező Mihail Pogogyin már az 1830-as évek derekán személyes ismeretséget kötött a vezető cseh tudósokkal – így a szlovák Šafárikkal is –, közölte írásaikat. Az 1850-es években rajta kívül Alekszandr Koseljev is eljutott Prágába, sőt a szlovákok közé is.³⁸ A Moszkvai Szláv Jótékonyági Bizottság megalakításával (1858) különösen erősödött a közép-európai és balkáni szláv népek iránti érdeklődés. 1867-ben nagyszabású, a forma kedvéért néprajzinak nevezett kongresszus zajlott Moszkvában az osztrák–magyar kiegyezés elleni tiltakozásként – a meghívottak négyötöde a Monarchiából érkezett, egyébként a külföldiek között a csehek voltak a legtöbben.³⁹

Geopolitikai, expanzív megnyilatkozások is születtek már. Ivan Akszakov 1867-es cikkében természetesnek tartotta, hogy Galícia és a mai Kárpátalja Oroszország része lesz, egyébként pedig az egész Habsburg-monarchiára felosztás vár. Ludovít Štúr kéziratban maradt össz-szláv áttekintését (*Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*) Vlagyimir Lamanszkij adta ki 1867-ben oroszul, a maga jegyzeteivel együtt. A Habsburg-fennhatóság alatti szláv területekről azt írta: a feltételezett eljövendő nagy összeütközés „ki fog terjedni a Kárpátok túloldalára, Magyarországra is”. Az első részletező és a 20. században részben reálissá is váló össz-szláv összefoglaló (*Oroszország és Európa, 1869/1871*) szerzője, Nyikolaj Danyilevszkij az elképzelt kelet-európai szláv föderáció keretében közvetlenül Oroszországhoz kívánta csatolni – Galícia mellett – *Ugor-Oroszországot*, azaz a mai Kárpátalját, a *szlovák Északnyugat-Magyarországot* pedig a cseh tartományokkal egyesítette. Terjedelmes munkájában (*Vélekedés a keleti kérdéstről...*, 1870) Rosztyiszlav Fagyjev tábornok

36 Krajčovič, 1998. 44–46., 54.

37 Pekník, 2000. 86.

38 Gecse, 2007. 54–56.

39 Uo. 100.

is szláv föderációt képzelt el, bár éppen a csehekről és szlovákokról kevés mondani-valója volt.⁴⁰

Az ösztönös russzofília különösen az 1870-es évek nagy keleti válságának éveiben erősödhetett a szlovákok körében, legalábbis a *Národné noviny* szerint a nép szlovák–orosz fejedelemség eljöttét várja. A turócszentmártoni vezetés orosz orientációja ismert, azt az 1890-es évektől „katasztrofális utópiaként” bírálták a nyugatos, cseh orientációjú fiatalok.⁴¹

Az orosz diplomácia, különösen az orosz–japán háborút követő újabb balkáni aktivitásnak köszönhetően, egyre nagyobb figyelmet tanúsított a cseh politika iránt, erősödtek a kölcsönös kapcsolatok. A marokkói válságra és az antant rendszerének kiépülésére adott válaszként Karel Kramář szentpétervári útja után, 1908 júliusában nemzetközi, immár neoszlávnak nevezett kongresszus zajlott Prágában, igaz, nagypolitikai kérdések nélkül. Václav Klofáč 1913-ban felajánkozott az orosz hírszerzésnek, 1914 májusában Karel Kramář elküldte Szazonov külügyminiszternek a maga Közép- és Délkelet-Európa-tervét, amely orosz vezetésű szláv birodalmat vázolt, a háború kitörése után pedig egy küldöttség felajánlotta II. Miklósnak a csehszlovák koronát.⁴²

Ezen előzményekhez képest a háború kitörése után (először szeptember 14-én) megfogalmazott orosz hadi célok a Monarchia szempontjából mérsékeltnek tekinthetők. A minimális tervben természetesen szerepelt Bukovina, Kelet-Galícia és a mai Kárpátalja megszerzése, ám magának a birodalomnak a felosztása nem (bár Szazonov külügyminiszter néhány hónappal később már kijelentette, hogy fel kell darabolni). A magterületen Pétervár egy Ausztriából, a szlovák területtel növelt Csehországból és Magyarországból álló trialista királyságot képzelt el, a peremterületeitől megfosztott, meggyöngyített és szláv túlsúlyú alakulat Németország és Franciaország ellenében is biztosította volna az orosz befolyást. 1916-ra azután győzött a teljes felosztás, az új nemzeti államok kialakításának gondolata. Csehszlovákiát sem kívánták tehát Oroszországhoz csatolni, viszont orosz uralkodót ültettek volna trónjára.⁴³

Lássuk, hogyan hatott az orosz betörés (1914–1915) a kelet-szlovák régió népességére és általában a szlovák elit tagjaira. A 8. orosz hadsereg betörése, érintkezése a helyi szlovák, de főleg ruszin népességgel a hagyományos russzofíliát csak erősítette. A zborói helyi krónika így örökítette meg az első kozák feltűnését: „Ha azelőtt a községben valamiféle furcsa félelem vagy éppen rettegés élt is a »barbár muszkáktól«, most ez megszűnt a lakosság körében. Ugyanolyan ember, mint a többi, ráadásul olyan nyelven beszélt, melyet a zboróiak jól értettek.” Az idéző hadtörténeti szintézis leszögezte: a ruszinok az orosz katonákat a magyar uralom alóli felszabadítóként fogadták. Ez azért is volt lehetséges, mert a hadvezetés rendelkezéseinek köszönhetően a csapatok nem viselkedtek ellenségesen, sőt barátságosabb magatartást tanúsítottak, mint az osztrák–magyar erők. A szerző persze elis-

40 Uo. 81., 98., 171., 106–107., 115.; Romsics, 1997. 14.

41 Krajčovič, 1998. 5–6.

42 Gecse, 2007. 187., 197–198.

43 Galántai, 1988. 340.; Romsics, 1997. 17–18.

merte a katonai műveletek okozta óriási veszteségeket életben, vagyonban egyaránt. Adalék, de előremutató, hogy kiemelte, adott esetben maga a magyar kormányzat is igyekezett oszlatni a társadalomban korábban kialakított negatív oroszképet. Az 1914. őszi betörés során az északkeleti megyékben megpróbált javítani a „barbár oroszokról”, főleg a kozákokról hagyományosan rögzült megítélésen azért, hogy megakadályozzák a pánikot s a lakosság tömeges menekülését, ami akadályozta volna a csapatok mozgását. Mind Tisza István, mind pedig Andrássy Gyula hivatalosan elismerte, hogy a helyben maradt népesség biztonságát és vagyonát az ellenség nem veszélyeztette.⁴⁴

Az oroszok megjelenése magasabb szinten a szlovák politikai russzofília vonalát, „katasztrófa-forgatókönyvét” is erősítette, hiszen a százados álom, az oroszok hozta szabadság megvalósulni látszott (emlékezzünk, a napóleoni időkben mennyire erősítette az oroszbarátságot az akkor szövetséges cári erők átvonulása). Néhány elszánt személy, mint Jozef Kačka, Dóval (Donovaly) plébánosa nyíltan hirdette az orosz vezetésű szláv egyesülés eszméjét, felszólítva a híveket, hogy ne harcoljanak az oroszok ellen, háborús kölcsönt ne jegyezzenek!⁴⁵ E történelmi lehetőségnek még a cárizmus-ellenességükről ismert nyugatosok, a hlaszisták is hatása alá kerültek. Mint maga Vavro Šrobár fogalmazott: „Az orosz seregek a Kárpátok északi oldalán, mi a délin, tőlük alig néhány tíz kilométernyi távolságra. Pattanásig feszült lelkiállapotban vártuk, mikor indulnak meg, mikor foglalják el Szlovákiát. A szlovák nép úgy várta a kozákokat, mint megszabadítóit a magyar zsarnokság járma alól.” František Votrubával együtt el is utazott a szepességi Helivágására (Haligovce), ahol ismerőse már térképen szemléltette nekik a felosztott Monarchiát és a csehszlovák állam határait. Az orosz erők végleges kiszorítása, 1915 májusa után viszont e remények szertefoszlottak, miközben megindult a hatóságok hajszája a „hazaáruló pánszlávok” után. Egy helyi krónika tömör fogalmazása szerint „elmentek az oroszok, megjöttek a magyarok, és a népet raporra rendelték, majd be a tömlöcbe”. A messianisztikus hitet még egyszer erősítették az 1916-os hadi események, a Bruszilov-offenzíva időleges sikerei, ám annak összeomlása, majd az 1917-es oroszországi forradalmak az orosz orientációt végleg kisorolták a szlovákkérdés lehetséges megoldásai közül.⁴⁶

Térjünk át immár az oroszországi szlovákok helyzetére. Nem jelentős diaszpóráról, becslések szerint hatszáz–kétezer főről van szó, súlyuk tehát csekély volt az ottani mintegy nyolcvanezres cseh kolóniához képest. A legtekintélyesebb, varsói csoport – élén a nagykereskedő Országgh fivérekkel – az ottani lengyel nyelvű lapban már 1914 augusztusában kinyilatkoztatta: „Le Ausztria–Magyarországgal! Éljen a szabad Csehország és Szlovákia!”⁴⁷ Az egységes ellenállási mozgalom kiépítését azonban nagyban nehezítette a cseh és a szlovák szervezetek hűvös viszonya, az egyetértés hiánya. Milan Rastislav Štefániknak kellett nehéz tárgyalások után

44 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 20–22.

45 Kováč, 2008. 75.

46 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 22–24.; Pekník, 2000. 95–96.; általános áttekintése: Kováč, 2008. 59–61.; Bandžuch, 2014. 100.

47 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 37.; Pekník, 2000. 319.

elérnie a *Kijevi Jegyzőkönyv* (*Kyjevský zápis*, 1916. augusztus) aláírását, célként az önálló csehszlovák állam megnevezését.⁴⁸

Ugyancsak nehezítette helyzetüket az orosz kormányzat. II. Miklós ugyan már 1914 szeptemberében fogadta a szlovák küldöttséget, és érdeklődött a szlovákok magyarországi helyzetéről, ám a csehszlovák állam gondolata a döntéshozó körökben nem talált támogatásra. Pétervár nem tervezte a Monarchia felosztását, legfeljebb Galícia és Bukovina elcsatolását, a csehszlovák államra viszont csak a béketárgyaláson előhúzendó lehetséges nyomásgyakorló elemként tekintett.⁴⁹ Masarykot, aki a cárizmust bíráló korábbi nézetei miatt nemkívánatos személy volt Péterváron, az angol és francia intrika eszközének tartották, aki a közép-európai orosz befolyás ellen dolgozik. Olyan elképzeléseknek, mint Alekszej Szobolevszkij akadémikus Szláv Szövetség-terve Közép-Európa népeinek egyesítésére a cár jogara alatt, az is a célja volt, hogy a szlovákokat eltántorítsák a cseh iránytól. Szintén csehellenes vonalat vitt a Szláv Jótékonyági Bizottság. A párizsi emigrációs központot képviselő Milan Rastislav Štefánik 1916-os missziója során ugyancsak ellenszélben, gyanakvás közepette volt kénytelen tevékenykedni.⁵⁰ Az itteni szervezetek ellenőrzése és felhasználása érdekében a kormányzat magához láncolta az 1915 márciusában alakult gyűjtőszervezet, a Csehszlovák Egyesületek Szövetsége vezetőségét, amely határozatot fogadott el a cári Oroszország felszabadító küldetéséről és „a csehszlovák nemzet és Oroszország létfontosságú közös érdekeiről”.⁵¹

A csehszlovák egység említett kinyilvánítása nem mindenki számára volt elfogadható, egyesek elsősorban az oroszokhoz kívánták kötni a nemzet jövőjét, legfeljebb ennek elemeként társulva a csehekkel.⁵² Nem is értették, a szlovákoknak miért volna szükségük közvetítőre Oroszország segítő szándékának elnyeréséhez. Ezen alapállást a leghatásosabban a tartui egyetem professzora, Ján Kvačala képviselte, aki az orosz kormányhoz 1916 júliusában eljuttatott emlékiratában Szlovákia orosz védnökség alatti önállósítását, vagy éppen kormányzóságként a birodalomhoz csatolását kérte. Átfogó tanulmányában Milan Krajčovič hangsúlyozta: a cári rendszer fennmaradása esetén ez a békekonferencián a csehbarát megoldás komoly vetélytársa lehetett volna.⁵³

A cseh orientáció fő ellenzékét egy, a Szövetséggel párhuzamosan alakult, de vegyes vezetésű szervezet, a Lüdovít Štúr Szlovák–Orosz Emlékegyesület jelentette.⁵⁴ Az önelvű szlovák nemzet elvi álláspontjáról éles harcot indított a cseh szervezetek csehszlovakizmusa ellen, és elérte, hogy az említett szövetség 1915 májusában Péterváron kénytelen legyen kiadni a *Nyilatkozat a cseh–szlovák viszonyról* című állásfoglalást. Ez ugyan kitért a nemzetegység tétele mellett, ám a közös

48 Kováč, 2008. 83–84.; a jegyzőkönyv szövege: *Dokumenty*, 1998. 449–450.

49 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 37.; Pekník, 2000. 319–320.; Bandžuch, 2014. 64.

50 Krajčovič, 1998. 8.; Pekník, 2000. 93.; Kováč, 2008. 83.

51 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 37.; Pekník, 2000. 320–321.

52 Pekník, 2000. 321.

53 Krajčovič, 1998. 6., 13–15.

54 Bandžuch, 2014. 107.

kulturális múlt és jövő mellett elismerte két irodalmi nyelv létét, és magától értetődően beszélt a majdani királyság keretében megvalósuló szlovák önkormányzatról, országgyűlésről stb.⁵⁵

Az oroszországi cárbarát politika erős szövetségest kapott a Csehszlovák Nemzeti Tanács odaküldött alelnöke, Josef Dürich személyében, aki a Szövetség vezetőinek többségét is maga mellé tudta állítani. Az 1916 nyarán Oroszországba érkező Milan Rastislav Štefánik, aki Pétervárral elsősorban a cseh és szlovák hadifoglyok beszerzéséről, az itteni csehszlovák hadsereg felállításáról kívánt tárgyalni, ideje jelentős részét kénytelen volt Dürich lépéseinek keresztezésével tölteni, hogy 1917 februárjában azután kizárja a Tanácsból. Ezzel azonban Dürich befolyását és aktivitását nemigen tudta csökkenteni, a cárbarát orientációnak végül is a februári forradalom vetett véget.⁵⁶ Az oroszországi szlovák „szeparatizmus” azonban még hosszú hónapokig fejtörést jelentett Masaryk és Štefánik számára.⁵⁷

A lengyelbarát irányzat

A 20. századi hagyományban kevés figyelmet kapott, de létezett egy lengyelbarát irányzat is, szintén nem gyökerek nélkül: a szlovák elit a 19. században figyelte a lengyel emigráció, illetve a hazai körök tevékenységét, állást foglalt a szabadságharcokkal kapcsolatban, a nyugatos értékrendűek mellettük, a konzervatív russzofil-ek ellenük. A 20. század elején erősödtek a katolikus körök kapcsolatai, de még az oroszbarát mártoniak is szorosabbra fűzték a galíciai szálakat, nyugatos ellenük-ről nem is beszélve. Kornel Stodola már a háború előtt, majd alatta is szorgalmazta e megoldás megvitátását. Máshol, mások is megerősítették, hogy a lengyelekkel közös függetlenedés valós alternatíva, az amerikai katolikus körökben – melyek egyként tartottak a cseh huszitizmustól és az orosz ortodoxiától – a csehekkel szembeni nyomásgyakorlás eszköze: a szlovákok mással is össze tudják kötni a sorsukat! A lengyel sajtóban is jelentek meg cikkek a felújítandó Lengyelország és az autonóm módon hozzákapcsolódó Litvánia és Szlovákia tervével. Végül is csak a várható lengyel túlsúlytól való félelem miatt került le a napirendről. Otthon is számoltak az északi szomszédal, az említett Kačka plébános elleni fő vádpont úgy szólt, hogy szlovák–lengyel–cseh királyság eszméjét hirdette a híveknek.⁵⁸ Említett memorandumában Ján Kvačala ezt a kapcsolatot – az orosz sajtó által felkarolt megoldás, az északnyugati szlávok föderációja keretében megvalósítva – a cseh orientációnál perspektivikusabbnak jelezte. 1917-es oroszországi útja alatt Masaryk sem zárta ki ennek, illetve egy cseh–szlovák–lengyel államszövetségnek a lehetőségét, már csak a tengeri kijárat előnye miatt sem.⁵⁹

55 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 37–38.; Pekník, 2000. 321. A nyilatkozat szövege: *Dokumenty*, 1998. 442–444.

56 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 40.; Bandžuch, 2014. 122–123.

57 Krajčovič, 1998. 17.

58 Kováč, 2008. 75–76.

59 Krajčovič, 1998. 18–19.; Bandžuch, 2014. 125–126.

Egy 1916. októberi pétervári gyűlésen még fölvetődött, ám a szlovák vezetők már elkötelezték magukat a másik irány mellett: „Vladimír Hurban válaszolt a lengyel felszólalónak: megköszönte a különleges érdeklődést, sajnálatát fejezte ki afelett, hogy a háborúig a lengyel testvérek Szlovákiát csak a Krakkó–Budapest gyors ablakából ismerték, és hangsúlyozta: álláspontjuk a csehszlovák egyesülés.”⁶⁰ Mint e sorok is érzékeltetik, a nagyhatalmi politika alakulása mellett a szlovák–lengyel föderációnak akadályát jelentette a lengyel politika közönye a szlovák nemzeti kérdéssel szemben. Józef Piłsudski 1919 nyarán Andrej Hlinkának, illetve más szlovákoknak is Magyarországot ajánlotta lehetséges partnerként, mert ez közös lengyel–magyar határt eredményezett volna. Érdemi tevékenységet az 1920 tavaszán, Krakkóban létrejött emigráns Szlovák Nemzeti Tanács (František Jehlička és néhány társa) sem tudott kifejtteni.⁶¹

A csehszlovák irányzat

A szlovákkérdés lehetséges megoldásai közül a korábbi történetírás természetesen a csehszlovák orientációt abszolutizálta, egyes fogalmazások szerint tabuként kezelve a konkurens irányzatokat, jórészt tárgyalásukat is lehetetlenné téve.⁶² Ennek köszönhetően e tanulmány nem kívánja részletesen ismertetni az ide kötődő csoportok tevékenységét, dokumentumok tartalmát, feladatom inkább az lehet, hogy felvillantsam a fő problémák új megközelítését a mai történeti irodalomban.

A 14. század óta folyamatos (irodalmi) nyelvi s részben felekezeti közösség a 19. század első felében már elméleti szinten is kimondatott (Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik műveiben), az 1870-es évektől pedig egyre erősödött, elsősorban a cseh és morva települések nyújtotta segélyek, ösztöndíjak, tanulási lehetőségek kereteiben, majd a bankok – nem mindig altruista – részvétele nyomán a szlovák vállalkozásokban. Mindezzel szemben a szlovákkérdés a háború kitöréséig (sőt lényegében 1917 tavaszáig) alig jelent meg a cseh politikában. Kapcsolódást legfeljebb a szociáldemokraták körében, továbbá Masaryk Cseh Haladó Pártja esetében, s érintőlegesen a Nemzeti Szocialista Pártnál találunk.⁶³ A hazai cseh politikában 1917 előtt még az osztrákellenesség jelei sem mutatkoztak.⁶⁴

Lássuk először a csehszlovák nemzetegység kérdését! Jan Galandauer szükségesnek tartotta idézni a vezető szlovakofil, Karel Kálal 1901-ben közzétett tételét: a német fenyegetéssel szemben „kiviláglik Szlovákia jelentősége számunkra: ő kapcsol minket a szláv kelethez, az orosz nemzethez. Ő az a híd, melyen tartományainkba hatol a szláv áram, hogy erőt adjon ahhoz, hogy dacolhassunk a nyugati német nyomással.”⁶⁵

60 Idézi: Pekník, 2000. 92.

61 Krajčovič, 1998. 19–21.

62 Uo. 21.

63 Galandauer, 2000. 541.; Stehlík, 2009. 135–144.; Bandžuch, 2014. 20.

64 Rychlík, 2012. 44.; Bandžuch, 2014. 22.

65 Galandauer, 2000. 543.

A politikában a gondolatot elsősorban Masaryk képviselte. Jan Rychlík nem vonta kétségbe, hogy a professor őszintén hitt a nemzetegységben, ám a többi szerzőhöz hasonlóan legalább ennyire hangsúlyozza a taktikai oldalt: ha Masaryk Ausztria–Magyarországot annak soknemzetiségű volta miatt minősítette instablnak, annál inkább hangoztatnia kellett az antant előtt a csehszlovák nemzet létét, hogy indokolhassa a jövőbeni „állítólagos nemzetállam” létrehozását. Ezzel viszont, mint az *Independent Bohemia* (1915) című munkája esetében is, kiváltotta egyes szlovák körök bírálatát. Mint ismeretes, a professor úgy fogalmazott: „a szlovákok csehek, habár nyelvjárásukat irodalmi nyelvként használják”, ami Miroslav Pekník értékelése szerint mereven unitarista, az eredeti angol szövegezésben („Slovaks are Bohemians”) pedig abszurd, hiszen ők nem Csehország lakói. Történelmi érvelése, akár csak Benešé, szinte kizárólag cseh vonatkozású.⁶⁶ Orgánumban (*Československá samostatnost*) gyakran megjelenő kifejezés: a cseh nemzet kárpáti ága.⁶⁷ Egyébként az egyesülés ideológiájának általánosabb magyarázatával is találkozunk: a századelő európai geopolitikai gondolkodása irtózott a kisállamiságtól, s ez Masaryk háború alatti szövegein önmagában is érződik: aggályosan, statisztikailag bizonygatja, a csehszlovák állam nem lesz kicsi, csak hat európai állam lesz nagyobb nála.⁶⁸

Krajčovič már érezhető elutasítással mutatott rá: a németekkel szemben a cseh politikának mindenképpen szüksége volt Szlovákiára, a szlovákokra. Nyomatékosan idézi a bécsi német diplomácia 1918-as jelentését, mely szerint a cseheket egoizmusuk vezeti, a hárommillió némettel szemben ellensúlyként kell nekik a hárommillió (!) szlovák. Ezt közvetlenül követi egy Masaryk-idézet 1917 nyaráról: egyesülni kell a szlovákokkal, hogy növeljék a csehek erejét a németekkel szemben.⁶⁹ A szerző végül nehezményezőleg említi, hogy az államszervezés napjaiban a szlovákok autonómiaigényei „hungarizmusnak” minősültek, Masaryk pedig a francia sajtóban az önálló szlovák nemzet gondolatát a magyar propaganda termékének minősítette.⁷⁰

Az ellenállás szlovák résztvevőinek többsége, így maga Štefánik, az egysége csehszlovák nemzet tételét taktikai eszköznek tekintette, ami az antanthatalmak előtt erősíti az emigráció helyzetét, ám a közös állam megteremtése után már nem játszhat szerepet. Az emigrációban az unitarizmus néhány hívéen (Bohdan Pavlů, Ivan Markovič) kívül senki nem azonosult Masarykéval nemzetegység-konceptiójával.⁷¹ Vladimír Hurban 1917 elején az ügy érdekében pontosabb fogalmazást kért Masaryktól, mert annak fenti kijelentése úgymond igen rossz vért szült. „A csehek el akarnak nyelni minket, hozzák fel, mégpedig hatásosan ellenünk, a politikai egység hívei ellen. [...] Mi, szlovákok, most önálló nemzetnek tekintjük magunkat, szlovákként akarjuk megérni a szabadságot. Szlovákként akarunk kapcsolódni a csehekkel egy politikai egységben, egy államban, melyben biztosítva lesz szá-

66 Rychlík, 2012. 45–46.; Pekník, 2000. 544–545.; Bartlová, 2000. 586.

67 Bandžuch, 2014. 80.

68 Pekník, 2000. 543–544.

69 Krajčovič, 1999. 305.; Krajčovič, 1998. 31.

70 Krajčovič, 1998. 43–44.

71 Uo. 31.; Krajčovič, 1999. 310.; Rychlík, 2012. 56.

munkra a nemzeti önállóság.”⁷² S jellemző, hogy a *lipťoszentmiklósi határozat* (1918. május 1.) Šrobártól eredő kifejezését – a csehszlovák törzs magyarországi ága – sem a *Slovenský týždenník*, sem a *Národné noviny* nem volt hajlandó kinyomatni, hanem a *szlovák nemzet*, illetve *szlovákok szerepel*.⁷³

Ugyancsak általános probléma a szlovák politika informáltságának mértéke a külföldi ellenállás lépéseiről. Az újabb szlovák munkák mind hangsúlyozzák: a magyarországi szigorú cenzúra, a határon túli – tehát akár cseh, akár osztrák-német – lapok, könyvek behozatalának tilalma ellenére a politizáló személyek viszonylag jól értesültek a háború hadi eseményeiről és a nyugati külföldi ellenállás lépéseiről, sikereiről, részben a ciszlajtán sajtóból, részben Bécsben, a cseh politikusoktól, részben pedig a *Maffia* küldöttjeitől.⁷⁴ Ami a szlovák tömegek informáltságát illeti, Milan Krajčovič nézete szerint a sajtóból idővel már a közép rétegek is értesültek a külföldi akció sikereiről, és az ügygel egyre inkább azonosultak is.⁷⁵ Dušan Kováč viszont leszögezte: a történészszakma számára is *terra incognita*, mit tudott a szlovák földműves, iparos, munkás, polgár a határon túli történekekről, a külföldi ellenállásról, a Masaryk és Štefánik név jelentett-e bármit is számukra.⁷⁶

Az újabb összefoglaló szerint a csehszlovák egység gondolat a tömegek körében szinte ismeretlen; a náluk radikálisabb, értesültebb hadifoglyok 1918 tavaszától tömeges hazatérése, a sűrűsödő hírek a hadsereg összeomlásáról, a Monarchia várható vereségéről megindították a tudati változást, ám az államfordulatot így is meglepetéssel vették tudomásul. A régi lojalitás eróziója csak a Monarchia veresége után teljesedett ki.⁷⁷ Alena Bartlová idézte Samuel Zoch 1927-es beszédét, mely szerint a fordulat idején a népesség identitásában nem, csak nyelvben volt szlovák, a csehekről pedig annyit tudott, hogy az ő árulásuk, dezertálásuk miatt nem tudott győzni a Monarchia; 1918 után is általános a vélekedés: elmentek a magyar urak, helyettük jöttek a csehek.⁷⁸

Hogyan értékelendő a szlovákok szerepvállalása, súlya a közös állam megteremtéséért folytatott küzdelemben? Dušan Kováč szerint demográfiai súlyukhoz képest sokkal kisebb arányban vették ki részüket a közös állam megteremtéséért vívott harcból, ez az antant oldalán harcoló csehszlovák légiók állományára is igaz – elismerve, hogy otthon eleve sokkal szűkebb lehetőségek közepette agitálhattak, mint a cseh politikusok Ciszlajtániában. Ott persze a szlovákok is szabadabban szervezkedhettek, s a szerző szerint a hagyományosan előtérbe helyezett (tudjuk, a leginkább csehszlovakizmus-párti) Vavro Šrobár mellett el kellene kezdeni a bécsi csoport – Milan Hodža, Kornel Stodola, Ivan Dérer, Ján Cablk – tevékenységének vizsgálatát. Mint Kováč kiemelte, általában két szélsőséges felfogás uralta az eddigi történetírást: 1. a szlovákok nem tettek semmit nemzeti felszabadulásukért, az

72 Idézi: Pekník, 2000. 545.; vö. Hronský, 2000. 562.

73 Hronský, 2000. 557. A határozat szövege: *Dokumenty*, 1998. 470–472.

74 Krajčovič, 1998. 31–32.; Kováč, 1999. 275.; Ferenčuhová, 1999. 404–414.; Kováč, 2008. 240., 287.

75 Krajčovič, 1999. 310.

76 Kováč, 1999. 275.

77 Kováč, 2008. 209–210., 214.

78 Bartlová, 2000. 593.

„az ölükbe hullott”; 2. kezdettől és egyre fokozottabban harcoltak Ausztria–Magyarország ellen. Egyik felfogás sem tartható.⁷⁹

Ami a szlovákok helyét illeti a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács politikájában, Milan Krajčovič rámutatott: a Masaryk-csoport a majdani cseh–szlovák dualizmust soha nem ismerte el, nyilatkozataival folyamatosan megtagadta az 1915-ös *clevelandi egyezmény* tartalmát. A szlovák egyenjogúsodási küzdelem úgymond szimbolikus, sőt mitikus dokumentumát a cseh aláírók nem is gondolták komolyan, csak a szlovákok lecsendesítésére, autonómiamezgulmaik leszerelésére szolgált. „Cseh–Szlovákia (sic!) története megmutatta, hogy Štefániknak és a többi, túlságosan csehbarát szlovák személyiségnek csalódnuk kellett, amiért teljes mértékben hittek a cseh vezetők háború alatti ígéreteinek.”⁸⁰

Itt említsük meg Milan Rastislav Štefánik helyzetét, szerepét a cseh–szlovák együttműködésben. A hadtörténeti és az újabb általános összefoglaló természetesen és indokoltan méltatta Štefánik képességeit, katonai és diplomáciai érdemeit, kezdeményező szerepét a Csehszlovák Nemzeti Tanács céljainak megvalósításában,⁸¹ érezhetően annak érdekében, hogy a csehszlovákiai rossz emlékü hagyományt felszámolva a jóval ismertebb és elismertebb két cseh vezetővel, Masarykkal és Benešsel egy szintre emelje. Milan Krajčovič rámutat Edvard Beneš szlovákellenesnek minősített fogalmazásaira, lépéseire, s idézi egy amerikai szlovák Štefánikhoz intézett figyelmeztető szavait: „Nincs kétség afelől, hogy a szűkkeblű cseh testvérekben dolgozik valamiféle irigység, talán éppen féltékenység, csak azért, mert Ön szlovák.” Ugyancsak az emigráció unitarista nézeteit kívánják érzékeltetni itt Ján Janček és Bohdan Pavlů vádaskodó, illetve lekicsinylő szavai (Štefánik műve az amerikai szlovákok autonomista mozgalma). A szerző tulajdonképpen lebegteti a régi vitát is, miszerint Štefánik repülőgépét a csehek lőtték le.⁸²

Átfogó tanulmányaiban Krajčovič egyrészt kiemelte, Štefánik pusztán taktikai okból erőltette a nemzetegység eszméjét, másrészt hangsúlyozta: mindig is a majdani decentralizáció, az önálló szlovák országgyűlés, közigazgatás talaján állott. A szerző nehezményezi, hogy a korábbi irodalom elhallgatta Štefánik azon 1916-os kijelentését, miszerint a jövőbeni állam decentralizált lesz, tartományi gyűlésekkel. Krajčovič ugyancsak érezhető ingerültséggel utasítja vissza például Vavro Šrobár azon tételét, miszerint Štefánik nem értett egyet a *pittsburghi egyezmény* (1918) autonómiával kapcsolatos tartalmával. Eszerint „az unitarista történészekkel szemben, akik Štefánikot meggyőződéses unitaristának tartják”, ő valójában „szlovák hazafiként ellenezte a jövőbeni állam csehesítését és központosítását”.⁸³ Az újabb összefoglaló kiemeli, hogy Štefánik erőltette ugyan a párizsi ellenállási központ nevében a kizárólag cseh jelzöt, mert Szlovákiát a külföld nem ismeri, ám a szlovák és cseh megnevezésben már a *cseh–szlovák* alakhoz ragaszkodott.⁸⁴ Ennek ellenére

79 Kováč, 1999. 274–275.

80 Krajčovič, 1999. 304–305., 315.

81 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 38–40.; Kováč, 2008. 78.

82 Krajčovič, 1999. 300–302.

83 Krajčovič, 1998. 43.; Krajčovič, 1999. 300., 313–314.

84 Kováč, 2008. 78.

Bandžuch emlékeztet rá: 1917 nyarán, amerikai útja során félelmet keltett, amikor egyenlőségi jelet tett a csehek és a szlovákok közé.⁸⁵

Földrajzilag szűkítve tárgyunkat vizsgáljuk meg az amerikai szlovákok megosztottságát a csehszlovák egység kérdésében. Az Egyesült Államokban élők indokoltan érezték és hangoztatták a háború kitörésétől kezdve, hogy az egyetem szlovák nemzet képviselőinek, sorsa intézőinek tekintik magukat. A mintegy félmillió fő valójában a szlovák etnikum negyedét tette ki, emellett az Újvilág prosperáló és szabad légkörében hosszú évtizedek óta építették templomaikat, iskoláikat, adták ki lapjaikat. Ám ernyőszervezetüknek, az 1907-ben alapított Szlovák Ligának nehéz feladatot jelentett a katolikusok és az evangélikusok, az egyesületek és az újságok, a nemzetpolitikai nézetek közti ellentétek feloldása vagy legalább tompítása.⁸⁶

A diaszpóra felelősségvállalását fogalmazta meg a *Slovenský sokol* 1914. szeptemberi cikke, miszerint az amerikai szlovákok átveszik a nemzet sorsának irányítását.⁸⁷ A liga vezetősége (Albert Mamatey, Ivan Daxner) szilárdan vallotta az önálló szlovák nemzet eszméjét; közös állam alapítását – akár a magyarokkal, a csehekkel, az oroszokkal vagy a lengyelekkel – csak ennek elismerésével tartotta lehetségesnek. Daxner szerint ennek kimondása előbbre való, mint hogy a szlovákságot hová fogják csatolni.⁸⁸ Egyébként messziről kellett eljutnia bármiféle államfordulat elfogadásáig, hiszen még júliusban azt vallotta: a dualizmus rendszerének, illetve Magyarország határainak lerombolása irreális, sőt áruló tett volna. Fokozatosan erősödött viszont a kizárólagos csehszlovák orientációt pártoló kisebbségi csoport hangja (Milan Getting, Ignác Gessay), amely viszont a szlovákok súlytalanságát hangoztatva erőltette a szoros együttműködést, közös célokat a csehekkel. (Tomáš Bandžuch értékelése szerint Getting a cseh oldalon tevékenykedett – az általa vezetett Sokol-mozgalom is odakötötte –, számára a liga a „klerikalizmust” testesítette meg.)⁸⁹ A különböző koncepciók a háború első éveiben még vetélkedtek egymással (a szlovák nemzet a szláv föderáció része, a szlovák–orosz, a szlovák–lengyel államszövetség, az európai államszövetség tagja lesz), a hadüzenet egyedül a szlovák–magyar föderáció gondolatát söpörte el.⁹⁰

Létezett még egy elképzelés, a szocialistáké, akik egy demokratikus európai, illetve világméretű föderáció tagjának szerették volna látni a szlovákságot, ám 1916-ra belátták, hogy ennek nincs realitása, ezért a csehszlovák függetlenség eszméje mellett kötelezték el magukat. A szabadgondolkodó, antiklerikális hírű csehek egyébként is rokonszenvesnek tűntek e körökben.⁹¹

Az amerikai csehek és szlovákok viszonyát elzárkózás, nézeteltérések jellemezték a világháború előtt. Mint Elena Jakešová tanulmánya hangsúlyozta, az em-

85 Bandžuch, 2014. 96.

86 Jakešová, 1999. 384.

87 Pekník, 2000. 89.

88 Jakešová, 1999. 391.; Pekník, 2000. 89.

89 Bandžuch, 2014. 94.

90 Pekník, 2000. 90., 91–92.

91 Uo. 94.; Bandžuch, 2014. 130–132.

lített 1914-es *Memorandummal* az amerikai szlovákok önállóan indították el a nemzeti felszabadító küzdelmet, mégpedig jóval előbb, mint az ottani csehek. A liga vezetői kezdetben nem keresték a kapcsolatot, mert az előttük ismert nézettől – miszerint a szlovákok a cseh nemzet egyik ága – tartva nem kívánták a magyar fennhatóságot másikra cserélni.

Kisebbs-nagyobb mértékű bizalmatlanság, nézeteltérések rendre felmerültek a háború alatt. Igaz, az önálló fellépés súlytalansága már az ősz folyamán rákényszerítette őket a kéznújtásra, hangsúlyozva azonban az önkormányzatot, mint ami a majdani közös államban a szlovákokat, a morvákat, a sziléziaiakat és a cseheket egyként megilleti.⁹² A liga valójában osztrák–magyar mintára két független államnak a legszükségesebb területekre korlátozódó dualista kötelékét képzelte, támogatását ennek garantálásához kötötte.⁹³

Az újabb munkák rendre hangsúlyozzák, az amerikai szlovákok egy része tartott a cseh szupremáciától, politikai és gazdasági túlerőtől, a szlovákok esetleges asszimilációjától. Egyes lapok rákérdeztek, a csehszlovák nemzeti egység tétele vajon nem az egységes magyar állameszme cseh kiadása csupán? A szlovák egyesületek képviselői éles vitákat folytattak a csehekkel, akik a szlovákkérdést csak a cseh akció afféle függelékének tekintették.⁹⁴ Az amerikai *Národné noviny* cikke szerint aki a szoros csehszlovák kapcsolatot hirdeti, az elfajzott (*odrodilec*), a csehszlovák gondolat ugyanolyan káros, mint az egységes magyar nemzeteszme. A katolikusok orgánuma, a *Jednota* pedig felrótta a cseheknek, hogy a háború előtt otthon mindig az ellenséggel (a magyarokkal) szöveterkeztek, a cseh tőke a szlovák kereskedelmi érdekek ellen dolgozott; a jövőt nem az ő szeretetükre, hanem a balkáni és a közép-európai szláv nemzetek összefogására vagy egy föderalizált Ausztria–Magyarországra kell építeni.⁹⁵ A szlovák vezetők nem fogadták el, hogy a közös cél a cseh állam visszaállítása lenne, Szlovákiával megnövelve.⁹⁶

Az együttműködés nem indult ígéretesen: a csehek megszólított vezetője, Tomáš Čapek nehezményezte, hogy a liga *Memorandumában* nem is említetik a szlovákok és a csehek közeli rokonsága, s a függeléként önhatalmúlag fogalmazott *Felhívásban* Čapek etnikai csoportnak nevezte a szlovákokat, amit a szlovák vezetők elutasítottak. A dőcögve indult együttműködés mellett is folyamatosan követelték a szlovák „individualitás garanciáit”, a cseh vezetők viszont kitartottak az unitarista álláspont mellett, illetve elkerülték az egyértelmű fogalmazást, a kötelező ígéreteket. Čapek angol nyelvű, a csehkérdést bemutató könyve, melyben a szlovákokat betagolta a cseh nemzetbe, ismét megakasztotta a közös munkát.⁹⁷ Gyűjtés indult saját szlovák sajtóközpont felállítására és megbízottak Európába küldésére.

92 Jakešová, 1999. 391–392.

93 Rychlík, 2012. 47.

94 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 36.; Krajčovič, 1998. 22.; Hronský, 2000. 552–553.; Bandžuch, 2014. 69–70., 74., 78.

95 Bandžuch, 2014. 73., 95.

96 Rychlík, 2012. 47.

97 Čapek, 1915.

Masaryk ráhatása kellett hozzá, hogy a cseh oldal hajlandó legyen írásban elfogadni a majdani föderáció és az önálló szlovák nemzet tényét.⁹⁸

A *clevelandi egyezmény* (1915. október), mellyel a cseh fél lemondott az unitarista csehszlovakizmusról, tette csak lehetővé a szlovák és a cseh törekvések egyesítését, az érdemi együttműködést,⁹⁹ ám, mint több szerző rámutatott, a cseh politika taktikája mögött nem rejlettek őszinte szándékok.¹⁰⁰ Az amerikai cseh lapok ellenségesen viszonyultak az egyenrangú nemzeti viszony gondolatához, a párizsi emigrációs központ – a *Československá samostatnost* hasábjain – pedig a csehszlovák nemzetegység megvalósulásaként méltatta, amerikai szlovák tiltakozásokat váltva ki.¹⁰¹ Az ellen pedig maga a liga vezetősége tiltakozott, hogy nevüket Masarykék odanyomtatták kizárólagos cseh deklarációjuk alá, ami sok szlovákban azt a rossz érzést keltette, hogy ők csak a csehek nemzeti felszabadító harcának puszta eszközei. A liga amúgy sem bízott túlságosan a másik félben, ezért 1916 tavaszán két képviselőt küldött Európába, hogy a nyugati közvélemény előtt, s nem kevésbé a párizsi emigrációs központtal szemben képviseljék a szlovák érdekeket, a föderalizmus gondolatát.¹⁰² Az amerikai csehek meg is gyanúsították őket Masaryk előtt, hogy saját szlovák ellenállási központot akarnak kiépíteni Európában. Milan Getting viszont közülik Štefan Osuskýt a professzor bizalmába ajánlotta, mint aki remélhetőleg „a mi, az Ön szellemében fog dolgozni”. A másik kiküldöttet, Gustav Košíkot pedig Štefánik nyerte meg az említett taktikai okból, ha nem is a nemzetegység eszméjének, de jelszavának. Ettől függetlenül Krajčovič összegzése szerint az Egyesült Államokban a dualista koncepció uralkodott.¹⁰³

Az 1918 májusában megszületett *pittsburghi egyezmény* újfent kimondta Szlovákia majdani önkormányzatát, ám Jan Rychlík nézete szerint az aláíró Masaryk azt nyilvánvalóan nem kívánta megvalósítani, egyébként az új államban nem is volt erre jogköre, alkotmányos lehetősége.¹⁰⁴ Bandžuch is visszalépésnek minősíti, hiszen nem beszél föderációról, egyébként a szlovák országgyűlés belefoglalása is a Katolikus Egység (Jozef Hušek) elszánt fellépésének köszönhető, fenyegetőzésének, hogy egyébként kilép a ligából, és támadást indít ellene. Valójában csak ekkor (tegyük hozzá, a háború utolsó fél évében) aratott győzelmet a cseh–szlovák együttműködés a szlovák félelmek fölött.¹⁰⁵

Ami az oroszországi csehszlovák irányzat esélyeit illeti, a kezdetben uralkodó oroszbarát orientációt egyként gyengítették a cári katonai kudarcok, a birodalom érezhető hanyatlása, valamint az 1916 nyarán odautazó Štefánik személyes meggyőző ereje, aki el tudta fogadtatni, hogy a provinciális mártoni russzofíliával szemben egyetlen reális megoldás létezik, Masaryk irányvonala. Érvelése szerint a

98 Jakešová, 1999. 392–394.

99 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 36–37.; Jakešová, 1999. 396.; Rychlík, 2012. 47.; Bandžuch, 2014. 75–76.

100 Krajčovič, 1999. 304–305.

101 Jakešová, 1999. 397–398.

102 Bandžuch, 2014. 77–81.

103 Krajčovič, 1999. 310–312.

104 Rychlík, 2012. 48–49.

105 Bandžuch, 2014. 97–98.

nyugati hatalmak soha nem engednék a Kárpátokon belülré Oroszországot.¹⁰⁶ Az oroszországi csehszlovák orientációjú vezetők általánosabb szinten is fogalmaztak: „Mindjárt a kezdetben egészen nyilvánvaló volt, hogy Szlovákia teljes mértékű Oroszországhoz csatolása, azaz mint kormányzóságé, a vesztünket okozná. Az orosz nemzet egészen más úton fejlődött, és sok mindent le kell még győznie, amin mi, elmaradottságunktól eltekintve, már régen túl vagyunk.”¹⁰⁷ A csehszlovák egyesülés eszméje azonban csak a februári forradalom után mondhatta magát egyértelműen győztesnek.¹⁰⁸

A csehszlovák orientáció alapvetően dualista meggyőződésű képviselői számára a nemzetegység és a szlovákok majdani helyzete jelentett problémát. Jelzi ezt, hogy 1916-ban néhány hónapon belül ugyanott két dokumentumot kellett megjelentetni. A *Kijevi Jegyzőkönyv* (augusztus vége) Štefánik nagypolitikai stratégiájának szellemében, az antantpolitikuskok meggyőzése érdekében egységes *politikai csehszlovák nemzetről* beszélt – felháborodást váltva ki az amerikai szlovákok között –, míg az oroszországi meghatározó vezetők *Célunk* című kiáltványa ezt tárgítva-értelmezve leszögezte: „Célunk a szabad szlovák nemzet”, miközben az autonóm Szlovákia és a cseh tartományok egy államban fognak egyesülni, ám Szlovákiának „teljes nemzeti önkormányzatot, szabad önrendelkezést és fejlődést kell biztosítani”.¹⁰⁹

A két nagy diaszpóra után vizsgáljuk meg a szlovákok helyét a külföldi csehszlovák hadseregben. A franciaországi csehszlovák légióban a háború alatt összesen csaknem 12 ezer ember szolgált, közülük mintegy 2600 szlovák, harmincegyen tiszti rangban. Az olaszországban 19 400 fő harcolt, hatszázan szlovákok. Oroszországban 1917-re mintegy negyvenezres hadsereg jött létre. Ez utóbbi esetében a szlovákok alacsony részarányát a hadtörténeti összefoglaló szükségesnek tartotta magyarázni: oka volt annak a hadifoglyok eleve alacsony létszáma mellett a csehekhez képest jóval alacsonyabb fokú nemzettudatuk, informálatlanságuk a külföldi felszabadító akcióval kapcsolatban, melynek céljait kezdetben fel sem fogták, erősebb valláosságuk, s ezzel is összefüggésben a katonai eskü megszegésének lélektani akadályai. Nem utolsósorban pedig magyar fogolytársaik elítélő szavai, a „hazaárulók” feljegyzése noteszeikbe azon fenyegetéssel, hogy e személyek gazdaságára elkobzás vár otthon, ami a lehető legnagyobb csapás a paraszti gondolkodás számára. Ám cseh részről is hallatszottak gyanakvó hangok az önálló szlovák lövészezred megszerzése után – vajon nem a szlovák szeparatizmust fogja-e az egység erősíteni? Viszont az emigrációs központ szóhasználata (*cseh hadsereg, cseh állam*) vagy helyenként a szlovák jelképek használatának tiltása miatt sok szlovák légióban is felmerült: nem Szlovákia szabadságáért, hanem Nagy-Csehországért küzdenek. Általános rossz hangulatukat fejezte ki az 1919 nyarán, irkutszki kiképzőtáboruk kezdődő felszámolásakor a csehszlovák diplomáciai képviselőnek eljuttatott *Memorandum*. Em-

106 Krajčovič, 1998. 10–11.

107 Idézi: Pekník, 2000. 94.

108 Rychlík, 2012. 49.; Pekník, 2000. 94.

109 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 40.; Bandžuch, 2014. 88–91., 116–117. A két dokumentum szövege: *Dokumenty*, 1998. 449–450., 451–452.

lékeztetve Štefánik rosszálló szavaira, mikor ott jártában hiányolta az önálló szlovák ezredeket, leszögezték: nem akarnak többé alárendeltek lenni, arányos pozíciókat követeltek a katonai diplomáciában, a légiók vezetésében, a tisztképzésben, s önálló ezredet, amely Štefánik nevét viselje. A két összefoglaló szerint az emlékirat még inkább felszínre hozta a légiókon belüli cseh–szlovák vitákat, az „egységes csehszlovák nemzet” tisztázatlan fogalmának hatásait.¹¹⁰

Mi volt a szlovákok helye a hazai cseh ellenállás politikájában? Mint ismeretes, a cseh pártok nyilatkozatai egészen 1917 tavaszáig az elvártnál is lojálisabbak, hazafiasabbak: 1917 januárjában, az antant háborús céljainak (így a *csehszlovákok* felszabadítása tételének) elutasításaként deklarálták, hogy a cseh nemzet kizárólag Habsburg-jogar alatt képzelet jövőjét – lehetetlenné téve egy pillanatra a nyugati ellenállás helyzetét. A cislajtániai német nacionalisták radikalizálódása (német túlsúly követelése, a cseh tartományok etnikai feldarabolásának jelszava), a februári oroszországi forradalom és a külföldi ellenállás erőteljes üzenetei (a *Maffia* szervezeten keresztül) viszont módosították ezt az álláspontot.¹¹¹

Az egyébként is igen szűk térrel rendelkező hazai cseh–szlovák kapcsolat-építést visszavetették olyan átgondolatlan nyilatkozatok, mint például (a cseh orientációjú szlovák) Anton Štefánék felhívása a szlováksághoz (1915 tavaszán), hogy térjenek át a cseh irodalmi nyelvre.¹¹²

A hazai cseh politikusok 1917 tavaszáig egyáltalán nem foglalkoztak a szlovákkérdéssel, a bécsiieknek (Milan Hodža) és a Prágában időző szlovákoknak (Vavro Šrobár, Anton Štefánék, František Votruba) hosszas munkájukba került, hogy az bekerüljön a Birodalmi Tanács cseh képviselőinek májusi nyilatkozatába. Sok politikus nem látta reálisnak, sőt kívánatosnak sem a cseh és a szlovák területek egyesítését – s illik megemlítenünk tanácsadójuk, Josef Pekař történész nevét, aki kizárólag a cseh államjog talaján állott –, féltették a cseh királyság visszaállítását ezen újszerű kapcsolattól.¹¹³ A nyilatkozat végül is célként határozta meg „a csehszlovák nemzet minden ágának egyesítését egy demokratikus cseh államban”.¹¹⁴ Mindezzel egyesek utólag sem értettek egyet, mint az ifjúcseh *Národ* névtelen cikkének szerzője, aki szerint a szlovákkérdést mint kakukktójást elhamarkodva tették a Cseh Szövetség fészkébe. A katolikus *Hlas národa* józanul rámutatott: vagy Magyarország esetében is tiszteletben kell tartani a történelmi államjogot, s akkor a szlovákokkal kapcsolatos követelés nem tartható, vagy a nemzetiségi elv alapján az itteni németek önrendelkezési jogát, tehát a cseh területek szétforgácsolódását is tudomásul kell venni. A szlovákok tehát, fogalmazzunk úgy, kényszerpályára állították a cseh politikát, óriási szolgálatot téve ezzel az egységtörekvésnek, ahogy Štefánék írta Šrobárnak.¹¹⁵

110 Hronský–Krivá–Čaplovič, 1996. 55., 59., 60–61., 63–64.; Kováč, 2008. 263.; Bandžuch, 2014. 95.

111 Kováč, 2008. 237.

112 Pekník, 1999. 331.

113 Krajčovič, 1998. 31.; Rychlík, 2012. 50–51.; Kováč, 2008. 240.

114 Kováč, 2008. 238.

115 Galandauer, 2000. 548. A levelet közli *Dokumenty*, 1998. 452–453.

A kibontakozott egyéb viták is jelezték: a cseh politikusok többségének alig voltak ismeretei a sajátos szlovák történelmi, gazdasági, politikai problémákról, s valamiféle szlovákkérdést csak a csehkérdés megoldandó részterületeként fogtak fel. Az ifjúcseh *Národ*, Vavro Šrobár és František Votruba ismeretterjesztő cikkei próbálták ezt orvosolni. Ám a cislajtániai alkotmányreformen dolgozó vezető cseh államjogászok körében is teljes tanácstalanság uralkodott: mit kezdjenek a szlovák követeléssel? Alakuljon egy negyedik Szent Venceli tartomány? A cseh király egyben legyen szlovák fejedelem? Mik legyenek a szlovák lobogó színei, hogyan jelöljék ki a határokat? Mi lesz ott az államnyelv? Elfogadták az önálló országgyűlés (tartománygyűlés) létét, de nem mint szlovák specifikumot, hanem azért, mert a többi cseh tartománynak is van. Jobb híján a bevett történelmi államjogi keretekbe igyekeztek beskatulyázni a létrehozandó szlovák intézményeket (1871-es törvények, Galícia státusa). A szlovákkérdés, Szlovákia mint probléma a cseh politikusokat még az államalapítás napjaiban sem foglalkoztatta. A csehek többsége a köztársaságot azután is a történelmi cseh állam kibővített megújításának tekintette.¹¹⁶

Jan Galandauer egyébként filológiai-lélektani részmagyarázattal is szolgál: a *československý* 'csehszlovák' majdnem ugyanúgy hangzik, mint a *československý* 'csehszláv', tulajdonképpen 'cseh ajkú', amely kifejezéssel a 19. század óta általánosan jelölték a cseh tartományok szláv ajkú lakóit,¹¹⁷ tehát a *csehszlovákban* elsősorban önmagukat látták. A bizonytalan viszonyt tükrözte Karel Kramář cikke 1918 nyarán: olyannak kell szeretni a szlovákokat, amilyenek, nyelvüknek megvan a helye a nemzet lelki életében – tudományos életük viszont nyelvileg legyen közös a csehvel! A szlovákkérdésben jószerivel ez volt az egyetlen politikusi megnyilatkozás, s ez is egy regionális folyóirat hasábjain!¹¹⁸

Ami a hazai szlovák politika aktivizálódását illeti, a háború alatt a hivatalos passzivitás ellenére fokozatosan kialakult néhány politizáló csoportosulás: Turóc-szentmártonban – a Szlovák Nemzeti Párt vezetősége (bár az aktív titkárt, a bevonult Jozef Gregor Tajovskýt utódja, Karol Anton Medvecký nem tudta pótolni), a *Národné noviny* szerkesztősége –, továbbá Liptóban (főleg Vavro Šrobár rózsahegy-i tevékenysége), Pozsonyban egyrészt a katolikus néppárti csoport (a *Slovenské ľudové noviny* szerkesztősége), másrészt a szociáldemokraták (a *Robotnícke noviny* köre), a pesti aktivisták (főleg Emil Stodola, illetve a parlamentbe járó néppárti Ferdiš Juriga) és a bécsiek (Kornel Stodola, aki a katonai cenzúrahivatalba hozta Milan Hodžát, Ivan Dérert és Ján Cablkot). S ne feledkezzünk meg a prágai Csehszláv Egység egyesületről (a vezető szlovakofil, Josef Rotnágli vezetésével) és a nyugati ellenállás, valamint a hazai cseh politika kapcsolattartó hálózatáról, a Maffiáról, mely az egyesületen keresztül a szlovák régióban is tevékenykedett).¹¹⁹

A hivatalosan amúgy is passzív Szlovák Nemzeti Párt a májusi nyilatkozatot nyilván nem üdvözölhette, véleményét hallgatással fejezte ki – a *Národné noviny*

116 Rychlík, 2012. 51., 55–56., 67.; Kováč, 2008. 240–241.; Galandauer, 2000. 548–549.

117 Galandauer, 2000. 550.

118 Uo. 551.

119 Kováč, 2008. 239–240.

agyoncenzúrázott cikkét leszámítva, de ott sem határolódott el tőle –, s azzal, hogy kitért a kormány terve elől, amely népes tiltakozó delegációt szeretett volna Tisza István elé juttatni. Ám a mozgalom felszámolásától tartva nyílt kiállást még az 1918. májusi titkos értekezlet után sem mert vállalni, s nem is tűnt sürgetőnek, mert a pártvezetés 1919 tavaszára várta a háború végét.¹²⁰

A közös állam kikiáltásának vitatott kérdései

Ha a külföldi ellenállással és a hazai aktivizálódással kapcsolatban ennyi probléma felmerült, vélhetően a közös állam kikiáltásának, megszervezésének napjai is számos kérdést vetnek fel. Az újabb összefoglaló nem hallgatja el, hogy a Csehszlovákia megalakulását elsőként kimondó *washingtoni deklaráció* (1918. október 18.) egyes tételeivel a Szibériába tartó Štefánik sem tudott azonosulni, bár a Masarykkal történt táviratváltás után elfogadta a szöveget.¹²¹ Alapproblémaként vetődik fel, hogy 1918. október végén Prágában az új állam létrehozását alapvetően a csehek ügyének tekintették. Elena Bartlová rámutatott: az emigrációval folytatandó nagy horderejű tárgyalásokra Genfben utazó küldöttek Bécsben még találkoztak Kornel Stodolával, Milan Hodžával, ám szót sem ejtettek úti céljukról, a tervezett programról. Hazai szlovák politikust nem hívott senki, a nemzetet Beneš két közeli munkatársa képviselte (Ivan Markovič és Štefan Osuský). A megbeszélés eredményeiről az otthoniak csak közvetve és töredékesen értesültek. Saját bevallása szerint Šrobár is csak jóval később, Beneš 1927-es könyvéből szerzett tudomást a Genfben javasolt szlovák miniszterek személyéről. Az erős, meg nem valósult névsor arra utal, hogy Beneš az antant előtt akarta dokumentálni az általa amúgy nem tervezett érdemi szlovák pozíciókat.¹²²

A közös állam október 28-i kikiáltása után Vavro Šrobár, aki pedig a Nemzeti Bizottság tagja is lett, nem érezte szükségét, hogy e korszakos döntésről értesítse a Szlovák Nemzeti Tanácsot,¹²³ azt egyébként a magyarországi sajtó is tudatosan elhallgatta. Az úgyszintén történelmi *turócszentmártoni deklarációval* (1918. október 30.)¹²⁴ a szlovákságot képviselők tehát úgy követeltek önrendelkezési jogot a nemzetnek, hogy az tudtukon kívül már betagoltatott egy új államba. Az újabb összefoglaló hangsúlyozza, hogy Emil Stodola szövegjavaslata tartalmazta az autonómia igényét, ám az előzetes értekezlet azt leszavazta, mert úgymond veszélyeztetné a közös állam megteremtését. A külföldnek szólt, a könnyebb megértést szolgálta az egységes *csehszlovák nemzet* szerepeltetése is.¹²⁵ Hozzátehetnénk: egyébként nehezen értelmezhető, hogy ennek lenne része „a szlovák nemzet mind nyelvi, mind kulturális-történelmi szempontból”.

120 Uo. 239., 270.

121 Uo. 293.; A washingtoni deklaráció szövege: *Dokumenty*, 1998. 493–496.

122 Bartlová, 2000. 588–589.

123 Rychlík, 2012. 65.

124 Szövege: *Dokumenty*, 1998. 513–514. Magyar fordításban: *Deklaráció*, 1996. 37–38.

125 Kováč, 2008. 300.

Különös, hogy a monográfia nem értékeli Milan Hodža önkényes eljárását, melynek során a nyilvánosságra hozott szövegből – a *Národnie noviny* hasábjain – törölte az elfogadott 4. pontot, azaz az önálló szlovák képviselőlet igényét a békekonferencián. Annál is indokoltabb lett volna, mert kronológiájában Milan S. Ďurica fél oldalon keresztül sugallta, hogy a deklaráció önjelölt és többségében evangélikus személyek műve, ráadásul meghamisított formában – az eredeti példány pedig úgy mond „elveszett”.¹²⁶ Mint az a magyar szakirodalomban is régóta kimondatott, e pont „a szlovák öngazgatás legautentikusabb jogforrása lehetett volna”.¹²⁷

A folytatásról szólva Marián Hronský kiemelte, hogy a szlovák politikai elit első ízben október 31-én, a Szlovák Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottsága ülésén tárgyalt Szlovákia közigazgatási kérdéseiről, s ekkor sem saját kezdeményezésként, hanem egy cseh betérésztés reakciójaként. Az autonómia-hangokat a többség gyorsan elfojtotta, illetve tíz évre elnapolta.¹²⁸ Krajčovič pedig érezhetően elítélőleg ismerteti Vavro Šrobár önhatalmú prágai lépéseit Szlovákia betagoalása érdekében (a Szlovák Nemzeti Tanács megkerülése, kompetenciáinak kisajátítása, a nemzetgyűlés szlovák tagjainak összeválogatása, szlovákok hivatalba ültetése, tehát egy második hatalmi központ kiépítése, ami azután a Nemzeti Tanács feloszlataához, általánosabb szinten pedig a *pittsburghi egyezmény* megkérdőjelezéséhez vezetett, nemcsak Šrobár, hanem Masaryk részéről).¹²⁹

Végezetül egy mai szlovák álláspont arról, kinek is jelentett a fordulat nemzeti felszabadulást Szlovákia területén. Peter Švorc egyértelműnek tekinti, hogy Csehszlovákiát elutasították a magyarok, a németek, a zsidók és számos szlovák és ruszin – magasabb egyházi méltóságok, lelkészek, tisztviselők, tanítók, ügyvédek, orvosok, kereskedők és egyszerű emberek, akiknek rokonságában voltak magyarok, és féltek a változásoktól. „Ha a Csehszlovákiát nyíltan elutasító negyvenszázaléknyi népességhez hozzávennénk az említett szlovákokat és ruszinokat, akkor kiderülne, hogy Szlovenszko népességének csaknem ötven százaléka ellenezte Magyarország szétverését és Szlovenszkonak a csehszlovák államba történő betagoalását.”¹³⁰

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Ábrahám

2003 Ábrahám Barna: Szlovákok és szlovjakok: a nemzet határai. In: *Limes*, 16. (2003). 3. sz. 55–66.

126 Ďurica, 1995. 104.

127 Szarka, 1995. 212–213.

128 Hronský, 2000. 558–559.

129 Krajčovič, 1998. 42–43.

130 Švorc, 2009. 62–63.

2014 Ábrahám Barna: Szlovák sajtó és nemzetépítés a dualizmus korában. In: *A sajtó kultúráközvetítő szerepe 1867–1945*. Szerk.: Paál Vince. Bp., 2014. 51–67.

2015 Ábrahám Barna: Szlovák sajtó – kormányzati sajtópolitika a nagy háború éve alatt. In: *Történelmi Szemle*, 57. (2015.) 2. sz. [Megjelenés alatt.]

Bandžuch

2014 Bandžuch, Tomáš: *Slovenské vize. Velká válka, krajané a představy o budoucím státu (1914–1918)*. Praha, 2014.

Bartlová

2000 Bartlová, Alena: Samostatnosť slovenského národa v protiklade s ideou jednotného politického národa československého. In: *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitiky – Slovenské národné rady – čechoslovakizmus*. Ed.: Pekník, Miroslav. Bratislava, 2000. 584–600.

Čapek

1915 Čapek, Tomáš: *Bohemia under Hapsburg Misrule*. New York, 1915.

Chmel

1996 Chmel, Rudolf: A szlovákkérdés a XX. században. In: *A szlovákkérdés a XX. században*. Összeáll.: Chmel, Rudolf. Pozsony, 1996.

1997 *Slovenská otázka v 20. storočí*. Zost.: Rudolf Chmel. Bratislava, 1997.

Čulen

1937 Čulen, Konštantín: *Pittsburská dohoda*. Bratislava, 1937.

1938 Čulen, Konštantín: *Slováci v Amerike. Črty z kultúrnych dejín*. Turčiansky Svätý Martin, 1938.

Deklaráció

1996 A szlovák nemzet deklarációja [1918]. In: *A szlovákkérdés a 20. században*. Összeáll.: Chmel, Rudolf. Pozsony, 1996. 37–38.

Dokumenty

1998 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*. 1. Red. rada: Čaplovič, Dušan et al. Bratislava, 1998

Đurica

1996 Đurica, Milan S: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava, 1996.

Ferenčuhová

1999 Ferenčuhová, Bohumila: Informovanost slovenskej verejnosti o zahraničnom odboji. In: *Slovensko na začiatku storočia*. Ed.: Podrimavský, Milan–Kováč, Dušan. Bratislava, 1999. 404–414.

Galandauer

2000 Galandauer, Jan: Přeměna českého „čechoslovakismu“ v období Velké války. In: *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitiky – Slovenské národné rady – čechoslovakizmus*. Ed.: Pekník, Miroslav. Bratislava, 2000. 538–551.

Galántai

1988 Galántai József: *Az első világháború*. Bp., 1988.

Gecse

2007 Gecse Géza: *Bizáncról Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat*. Bp., 2007.

Getting

1933 Getting, Milan: *Americký Slováci a vývoj československej myšlienky v letech 1914–1919*. Perth Anboy, 1933.

Hanus

1996 Hanus, Ladislav: A szlovák államiság [1941]. In: *A szlovákkérdés a XX. században*. Összeáll.: Chmel, Rudolf. Pozsony, 1996. 313–321.

Hronský

1999a Hronský, Marián: Slováci na frontoch prvej svetovej vojny. In: *Slovensko na začiatku storočia*. Ed.: Podrimavský, Milan–Kováč, Dušan. Bratislava, 1999. 278–290.

1999b Hronský, Marián: Vojna v Karpatoch 1914–1915. Dopad a ohlas. In: *Slovensko na začiatku storočia*. Ed.: Podrimavský, Milan–Kováč, Dušan. Bratislava, 1999. 334–341.

2000 Hronský, Marián: Čechoslovakizmus – za a proti (1914–1918). In: *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitiky – Slovenské národné rady – čechoslovakizmus*. Ed.: Pekník, Miroslav. Bratislava, 2000. 552–562.

Hronský–Krivá–Čaplovič

1996 Hronský, Marián–Krivá, Anna–Čaplovič, Miloslav: *Vojenské dejiny Slovenska*. zv. 4. 1914–1939. Bratislava, 1996.

Jakešová

1999 Jakešová, Elena: Lojalita i odboj: americkí Slováci, európska vojna a slovenská otázka (1914–1915). In: *Slovensko na začiatku storočia*. Ed.: Podrimavský, Milan–Kováč, Dušan. Bratislava, 1999. 382–399.

Janovecz

1915 *Z veľkej doby*. Sost.: Janovecz, Ludvik. Budapešť, 1915.

Kováč

1997 Kováč, Dušan: Toto tu už raz bolo. In: *OS*, 1. (1997) 0. sz. 18–20.

1999 Kováč, Dušan: Prvá svetová vojna v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii. In: *Slovensko na začiatku storočia*. Ed.: Podrimavský, Milan–Kováč, Dušan. Bratislava, 1999. 269–277.

2008 Kováč, Dušan a kol.: *Prvá svetová vojna 1914–1918*. Bratislava, 2008. (Slovensko v 20. storočí, zv. 2.)

Krajčovič

1998 Krajčovič, Milan: Medzinárodnopolitické koncepcie riešenia slovenskej otázky 1914–1922. In: *Historické štúdie*, 39. (1998) 5–61.

1999 Krajčovič, Milan: Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1914–1918. Podnety z nového výskumu. In: *Slovensko na začiatku storočia*. Ed. Podrimavský, Milan–Kováč, Dušan. Bratislava, 1999. 291–315.

Kusý

1993 Kusý, Miroslav: Onnan vagyok, honnan vagyok, szlovák eredetű vagyok. In: *Uő: Szlovák vagyok, szlovák leszek*. Pozsony, 1993. 83–102.

Lipták

1997 Lipták, Ľubomír: Aké dejiny potrebujeme. In: *OS*, 1. (1997) 0. sz. 3–5.

Mach

1996 Mach, Alexander: A vér törvénye [1940]. In: *A szlovákkérdés a XX. században*. Összeáll.: Chmel, Rudolf. Pozsony, 1996. 308–312.

Markovič

1923 Markovič, Ivan: *Slováci v zahraničnej revolúcii*. Praha, 1923.

Pekník

1999 Pekník, Miroslav: Slovenská politika na začiatku prvej svetovej vojny. In: *Slovensko na začiatku storočia*. Ed.: Podrimavský, Milan–Kováč, Dušan. Bratislava, 1999. 316–333.

2000 Pekník, Miroslav: Názory na riešenie slovenskej otázky za prvej svetovej vojny a počiatky smerovania slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska. In: *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitiky – Slovenské národné rady – čechoslovakizmus*. Ed.: Pekník, Miroslav. Bratislava, 2000. 89–119.

Pithart

2002 Pithart, Petr: Tükör előtt, tükör mögött. Későn, de mégis? In: Pithart, Petr: *Nyolcvankilenc után. Kik vagyunk?* Pozsony, 2002. 245–269. (Eredeti megjelenés: Pithart, Petr: Před a za zrcadlem. Pozdě ale přece? In: *OS*, 1. (1997) 0. sz. 13–17.)

Polakovič

1996 Polakovič, Štefan: A szlovák nemzetiszocializmus [1940]. In: *A szlovákkérdés a XX. században*. Összeáll.: Chmel, Rudolf. Pozsony, 1996. 296–307.

Romsics

1997 Romsics Ignác: Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs tervek Közép- és Kelet-Európáról a 19. században és a 20. század elején. In: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Szerk.: Bán D. András. Bp., 1997. 7–61.

Rychlík

2012 Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992*. Vyšehrad, 2012. (Első megjelenés: *Češi a Slováci ve 20. století. I. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*. Bratislava, 1997.)

Sidor

1928 Sidor, Karol: *Slováci v zahraničnom odboji*. Bratislava, 1928.

Slovenská otázka

1990 Slovenská otázka dnes. In: *Romboid*, 1990. 9. sz.

Stehlík

2009 Stehlík, Michal: *Češi a Slováci 1882–1914. Neřetelnost společné cesty*. Praha, 2009.

Švorc

2009 Švorc, Peter: Szlovenszko betagolása az új államba és Csehszlovákia létrejötte. In: *Magyar Napló*, 21. (2009) 9. sz. 59–69.

Szarka

1990 Szarka László: Egy XX. századi államalapító emlékiratai. In: Tomáš Garrigue Masaryk: *A világorradalom 1914–1918*. Bp., 1990. 429–463.

1995 Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, 1995.

Vilikovský

1997 Vilikovský, Pavel: Odsúdení na večnú nevinosť? In: *OS*, 1. (1997) 3. sz. 2.

Vörös

2006 Vörös, László: Premeny obrazu Slovákov v maďarskej hornouhorskej regionálnej tlači v období rokov 1914–1918. In: *Historický časopis*, 54. (2006.) 419–450. (Magyarul megjelent: „A leghazafisabb magyarok” vagy „egy szabad nemzet”? A szlovákok szociális reprezentációi a magyar sajtóban 1914–1918 között. In: *Kor/ridor*, 1. (2014) 3. sz. 25–60.)

BARNA ÁBRAHÁM

THE INTERNATIONAL DIMENSIONS OF THE SLOVAK QUESTION
DURING THE FIRST WORLD WAR

The study has the intention to give an overview on plans and possible ways of resolving Slovak question during the First World War as reflected in recent publications. It points at the fact that Slovak historiography has been able to research the problem only since 1990 with objectivity: both the first and the second Czechoslovakia forced the teleological idea of centuries-long struggle for creating a common state, while Slovak autonomist movement in the interwar period, in the years of the Tiso-led republic and in exile after 1945 maintained the evenly tendentious thesis of continuous oppression by Czechs. After presenting some former authors of these unilateral interpretations the article recapitulates the main conceptions in the years of the Great War. At first as the traditional Slovak identity it speaks about loyalty to Hungary (*uhrofil* orientation), respectively to a would-be reformed, federative Great Austria. Leading Slovak historians admit that these orientations would have had real chances in case Budapest and Vienna had laid its policy on new bases. As a further traditional direction follows the russophile strategy with its deep historical roots and actual weight among emigrants living in Tzarist Russia, underlining that it was considerable alternative of solution, too. After the peripheral Polish relation at the end the victorious way, the Czecho-Slovak unity is treated with its equally long prehistory and recent realization in the United States and in Russia, both among politicians and soldiers of the voluntary Czechoslovak Army in Russia, Italy and France. Recent authors recognize that Czech connection was the strongest and in the autumn of 1918 the only real way remained, but at the same time they point at different Czech and Slovak concept of nation, of future arrangement of the planned common state, at frequent misunderstandings and suspiciousness, looking for ulterior motives and at obscure circumstances of the proclamation of Czecho-Slovakia.

CONTENTS

The Great War's Interpretations in Regional Approach (László Szarka)	165
<i>Studies</i>	
László Szarka: From Multi-national Empires to Multi-ethnic Nation States: State-Building Nationalism in East-Central European Countries during the First World War	171
Enikő Gyarmati: Austria–Hungary in the First World War – in the Recent English Language Scholarly Literature	193
Mile Bjelajac: The Role of Serbia in the Current Historical Debates on the Origins of the First World War	217
Ágnes Ózer: Nothing New in Serbia: The Assessment of the First World War and the Reception of the Newest Foreign Literature in Serbia	241
Barna Ábrahám: The International Dimension of the Slovak Question during the First World War	257
László Kürti: Identity and Propaganda in the Art of Miltiades Manno at the Time of the First World War	289
Gabriela Dudeková: Family and Survival Strategies during the First World War: Long-term Changes in the Slovak Society	311
<i>Book Reviews</i>	
Kokugaku in Meiji-period Japan: The Emergence of the Modern Japanese National Consciousness (Ildikó Farkas)	333
The Image of Balkan Wars in the Recent French Literature (Gábor Demeter)	338
The Role of the Albanian Storm Centre in the Outbreak of the First World War (Gábor Demeter)	341

SZERZŐINK

Ábrahám Barna, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Bjelajac, Mile, a történettudomány doktora, tudományos tanácsadó, igazgató, Institut za noviju istoriju Srbije (Szerbiai Modern Kori Történeti Intézet), Belgrád • Demeter Gábor, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Dudeková, Gabriela, PhD, tudományos főmunkatárs, Historický ústav SAV (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet), Pozsony • Farkas Ildikó, PhD, tudományos munkatárs, egyetemi docens, MTA BTK Történettudományi Intézet, Károli Gáspár Református Egyetem • Gyarmati Enikő, doktorandusz, Eszterházy Károly Főiskola, Eger • Kürti László, habilitált egyetemi tanár, Miskolci Egyetem BTK • Ózer Ágnes, a történettudomány doktora, múzeumi tanácsos, igazgató, Muzej Vojvodine (Vajdasági Múzeum), Újvidék • Szarka László, kandidátus, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap